

Управління освіти і науки
Волинської обласної державної адміністрації
Луцький педагогічний коледж

АХАНОВА А. В.

ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ В СХЕМАХ ТА ТАБЛИЦЯХ

Луцьк

УДК
159.922.6
А 95

Аханова А. В. – викладач психології Луцького педагогічного коледжу
Аханова А.В. Вікова психологія в схемах та таблицях. Методичний посібник/
Аханова А.В.- Л.: ЛПК, 2019.- 76 с.

У методичному посібнику на засадах досягнень як світової, так і вітчизняної психологічної думки розкрито зміст вікової психології. Зміст посібника дозволить читачам опрацювати наукову інформацію з вікової психології з використанням виокремлених графічно визначень основних наукових категорій та виносок.

Посібник адресований студентам та викладачам вищих навчальних закладів. Корисний буде всім, кому за фахом доводиться мати справу з людьми, хто намагається вибудовувати стосунки на основі знання себе та інших.

Розглянуто та затверджено на кафедрі педагогіки, психології та окремих методик. Протокол № -- від «--» лютого 2019 р.

А.В. Аханова
@ Луцький педагогічний коледж

ЗМІСТ

Передмова	4
РОЗДІЛ 1. Загальні питання вікової психології	5
1.1. Вікова психологія як наука.....	5
1.2. Структура, функції і завдання вікової психології.....	8
1.3. Методи вікової психології.....	11
1.4. Фактори психічного розвитку.....	13
1.5. Вікова періодизація психічного розвитку людини.....	17
РОЗДІЛ 2. Психологія дитинства	24
2.1. Зародження психіки дитини у пренатальному періоді.....	24
2.2. Особливості розвитку новонародженого та немовляти.....	27
2.3. Психологічні особливості дітей раннього віку.....	33
2.4. Психологічний і особистісний розвиток дитини в дошкільному віці.....	38
2.5. Психологія молодшого школяра.....	43
РОЗДІЛ 3. Психологія дорослішання	48
3.1. Психологічні особливості підлітка.....	48
3.2. Деякі психологічні особливості старшого школяра.....	54
Короткий термінологічний словник	60
Рекомендована література	71

ПЕРЕДМОВА

Вікова психологія є сьогодні науковою галуззю, яка привертає увагу як фахівців різного спрямування, так і пересічених людей, що прагнуть підвищити свою психологічну культуру. Людині неодноразово доводиться впродовж життя спостерігати за змінами в її внутрішньому світі і соціальних взаємодіях. У кожному віці вони проявляються по-різному, стосуючись усієї особистісної сфери та її складових – мислення, пам'яті, емоцій, самосвідомості і самооцінки, мотивацій та інтересів, провідної діяльності, ставлення до інших і спілкування з ними. Особливо важко даються вікові кризи, внутрішні розлади. Зберегти особистісну рівновагу, позитивну життєву налаштованість, відкритість до світу і людську доброзичливість допомагають знання вікової психології, які є предметною основою пропонованого навчального посібника. У ньому, крім висвітлення загальних засад і теоретичних основ, історії розвитку вікової психології, розкрито особливості психічного буття людини від початках себе, самовідкритті і самореалізації, а також в осмисленому сприйнятті найдраматичніших життєвих реалій.

Значну увагу в ньому приділено трьом розділам: загальні питання вікової психології, психологія дитинства, яка розглядає питання зародження психіки дитини у пренатальному періоді, особливості розвитку новонародженого та немовляти, психологічні особливості дітей раннього віку, психологічний і особистісний розвиток дитини в дошкільному віці, психологія молодшого школяра та психології дорослішання - психологічні особливості підлітка та деякі психологічні особливості старшого школяра (ранньої юності).

Посібник адресований студентам вищих навчальних закладів. Корисний буде всім, кому за фахом доводиться мати справу з людьми, хто намагається вибудувати стосунки на основі знання себе та інших.

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ВІКОВОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Далекий від науковості погляд здатний зауважити, що психічне життя людини від народження до старості зазнає багатьох змін, які впливають на здобуття нею і збагачення соціального досвіду, форми і способи самореалізації, функціонування в соціумі. На межі XVIII – XIX ст. було започатковано науковий підхід до психології розвитку, методологічно закорінений в еволюційне вчення англійського природодослідника Чарльза-Роберта Дарвіна (1809-1882) і розвинутий багатьма психологами, які переймалися проблемами еволюції психічного життя і психічної діяльності людини. З часом вікова психологія виокремилась в самостійну галузь психологічної науки, в лоні якої викристалізувалися різноманітні напрями, концепції, теорії, школи.

1.1. ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ ЯК НАУКА

Вікова психологія – це галузь психологічної науки, що вивчає закономірності розвитку та функціонування психіки людини на всіх етапах її індивідуального життя, тобто онтогенезу.

Предметом вікової психології є вивчення виникнення і розвитку психічних процесів та властивостей у дітей, підлітків, юнаків, дорослих, тобто вікова психологія на всіх зазначених вікових етапах життя особливості відчуттів, сприймання, пам'яті, мислення та інші психічні функції; вивчає на різних вікових етапах гру, навчання, працю, спілкування тощо формування психічних якостей підростаючої особистості, появу новоутворень, які виникають з віком у психіці дітей, підлітків, юнаків, дорослих і людей похилого віку.

Об'єктом вікової психології є людина на всіх етапах її життя. Його специфіка полягає передусім у тому, що протягом життя в психіці людини відбуваються різні якісні перетворення, дослідження яких потребує системного з'ясування загальних закономірностей вікового розвитку.

Рис. 1.1.1. Предмет, об'єкт вікової психології

Рис 1.1.2. Проблеми вікової психології

Рис.1.1.3. Зв'язок вікової психології з іншими психологічними науками

Рис. 1.1.4. Етапи розвитку вікової психології

1.2. СТРУКТУРА, ФУНКЦІЇ І ЗАВДАННЯ ВІКОВОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Рис. 1.2.1. Структура вікової психології

1.2.2. Функції вікової психології

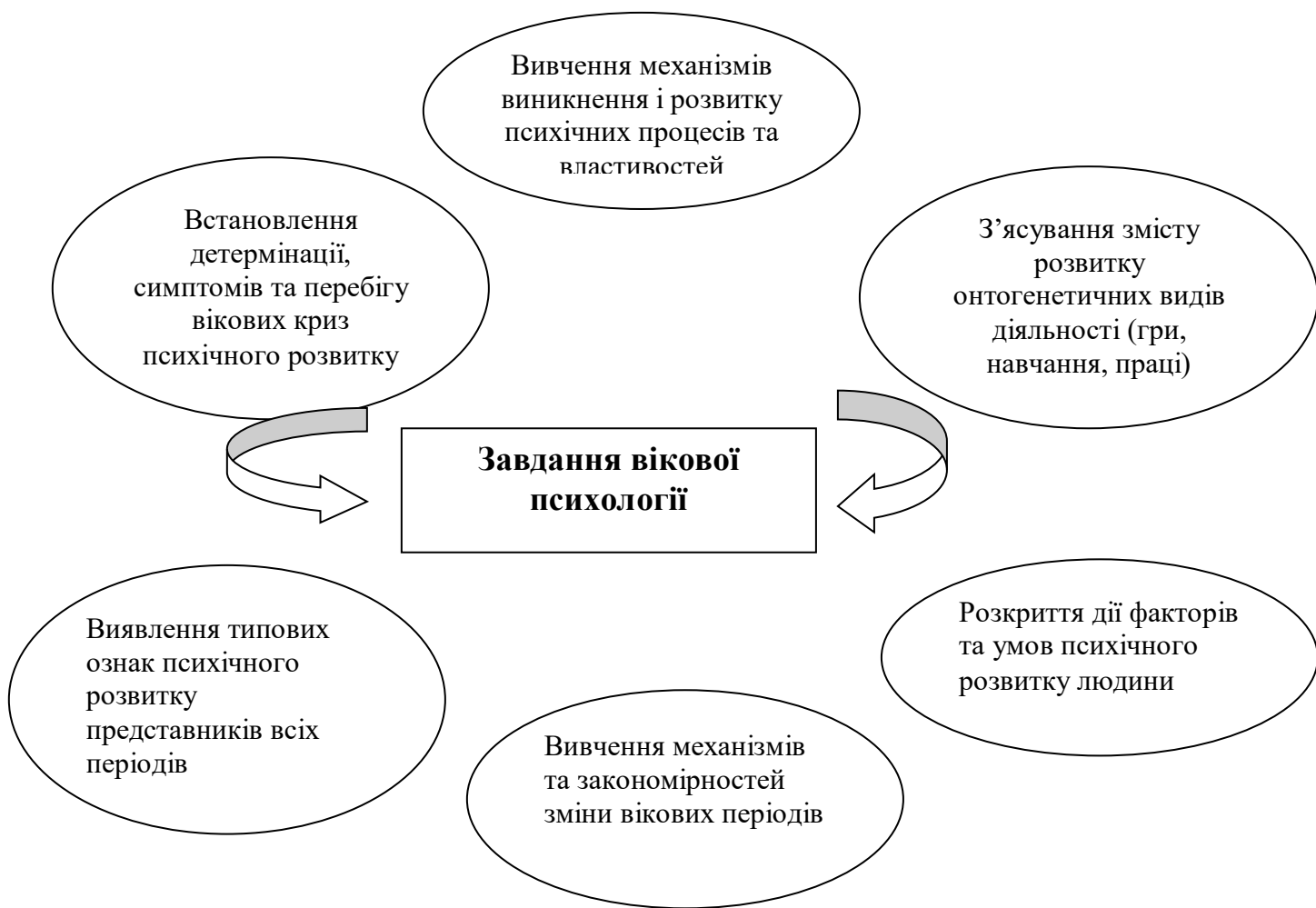
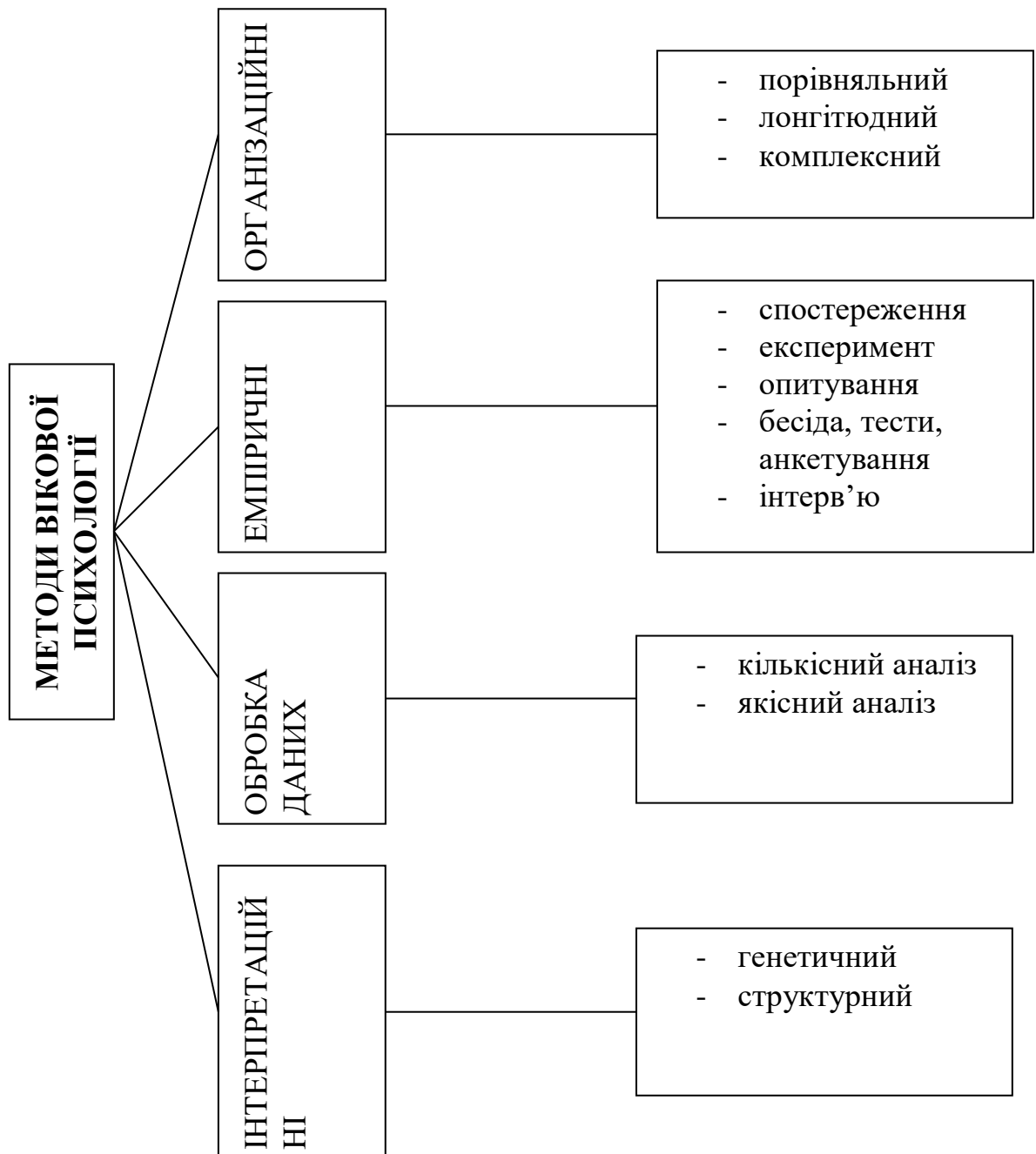

Рис 1.2.3. Завдання вікової психології

1.3. МЕТОДИ ВІКОВОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Метод вікової психології – це спосіб наукового вивчення змісту та механізмів психічного розвитку людини впродовж її онтогенезі.

1.3.1. Методи вікової психології

Експеримент – один із основних методів наукового пізнання психіки, що передбачає вивчення певних психічних проявів в спеціально створених або контрольованих умовах із активною роллю дослідника.

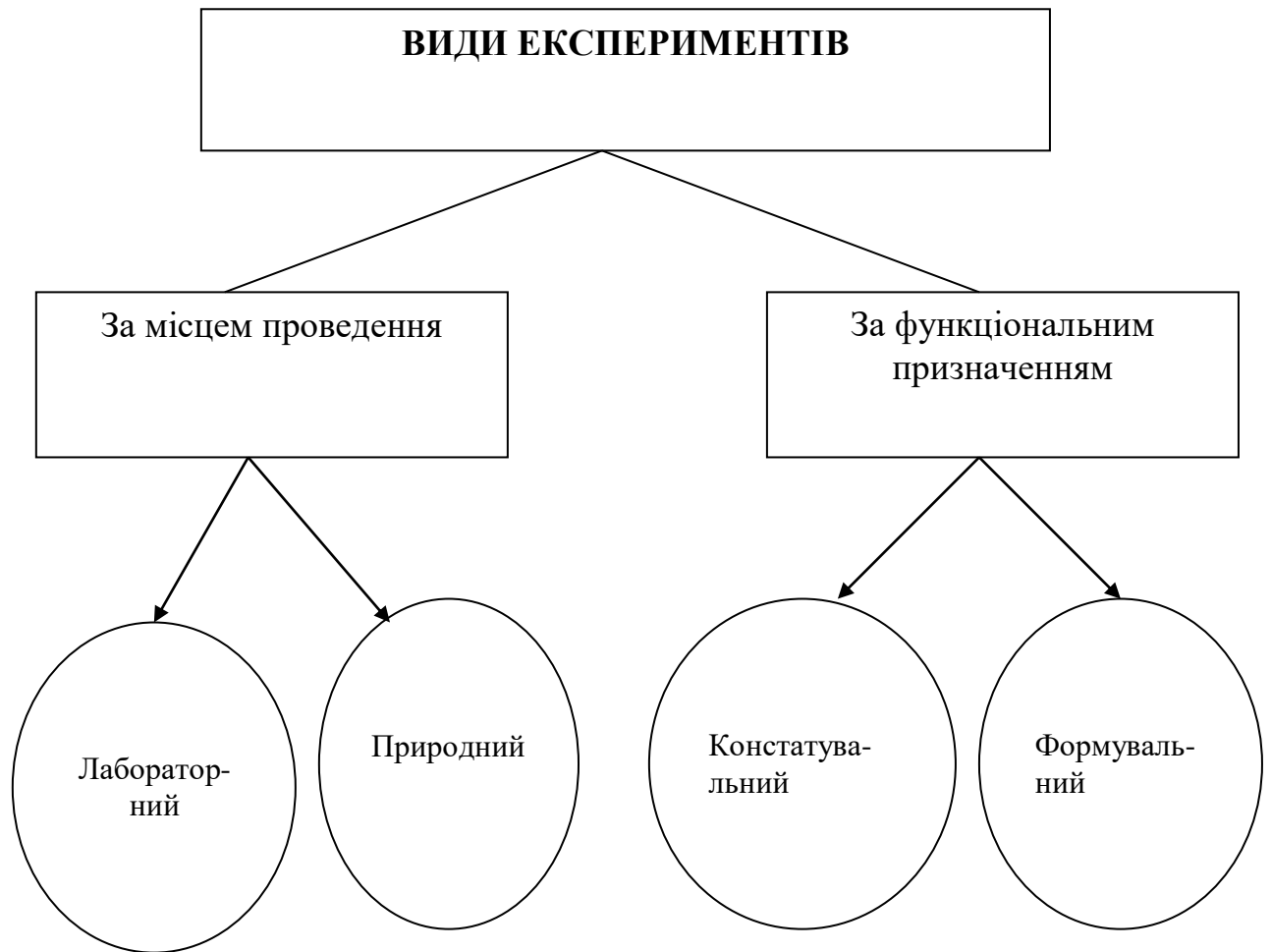

Рис. 1.3.2. Види експериментів

Природний експеримент – коли у звичних для досліджуваного умовах виявляються його психологічні особливості відповідно до віку.

Лабораторний експеримент – в спеціально обладнаних приміщеннях із використанням приладів вивчаються психічні функції досліджуваного певного віку.

Константувальний – виявляє актуальні психічні прояви досліджуваного.

Формувальний – спрямований на формування бажаних якостей психіки.

1.4. ФАКТОРИ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ

Психічний розвиток - процес накопичення кількісних та якісних прогресивних змін психіки, що зумовлюють формування особистості.

Інтелектуальна сфера: - розширення сфери пізнання, накопичення інформації про навколишню дійсність;
- вдосконалення способів надходження, переробки та використання знань, яке виражається у прогресивних змінах інтелекту, що забезпечують багатство знарядь пізнання людиною дійсності.

Комунікативна сфера: - розширення сфери соціальних взаємин тобто зростання кількості людей, з якими індивід спілкується;
- збагачення та вдосконалення навичок спілкування через накопичення комунікативних засобів й досвіду.

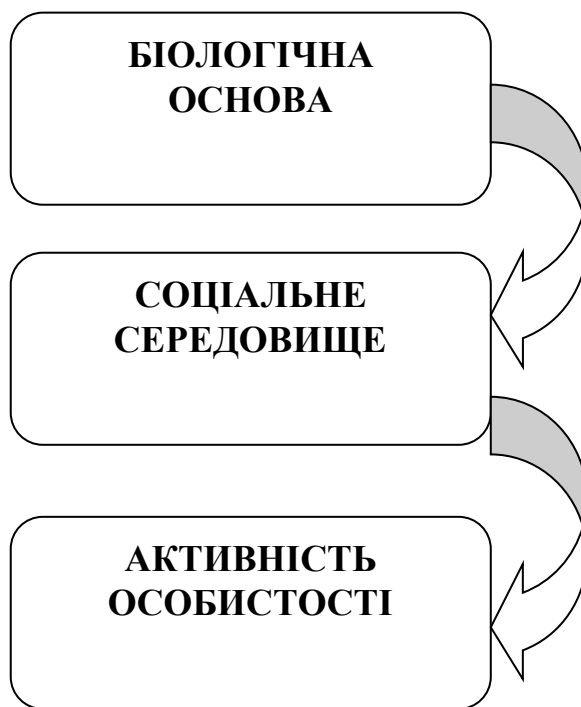
Мотиваційна сфера: - зміни мотивації – кожний віковий період формує у дитини нову систему потреб, інтересів, переконань, що виступають мотивами поведінки;
- удосконалення структури самосвідомості – послідовне проходження трьох етапів, зокрема самовідчуття, само приймання та само розуміння.

Афективно-вольова сфера: - збагачення афективної сфери за рахунок зростання діапазону та якості емоцій і почуттів, що переживаються індивідом;
- підвищення здатності до саморегуляції, з віком у дитини зростає вольова регуляція – її поведінка з імпульсивної стає регульованою, а емоції більш стриманими.

1.4.1. Показники психічного розвитку людини

Фактори психічного розвитку – обов’язкові та незмінні чинники розвитку психіки, загальні для всіх індивідів.

Умови психічного розвитку – специфічні особливості розвитку психіки конкретного індивіда, що мають варіативний і змінний характер.

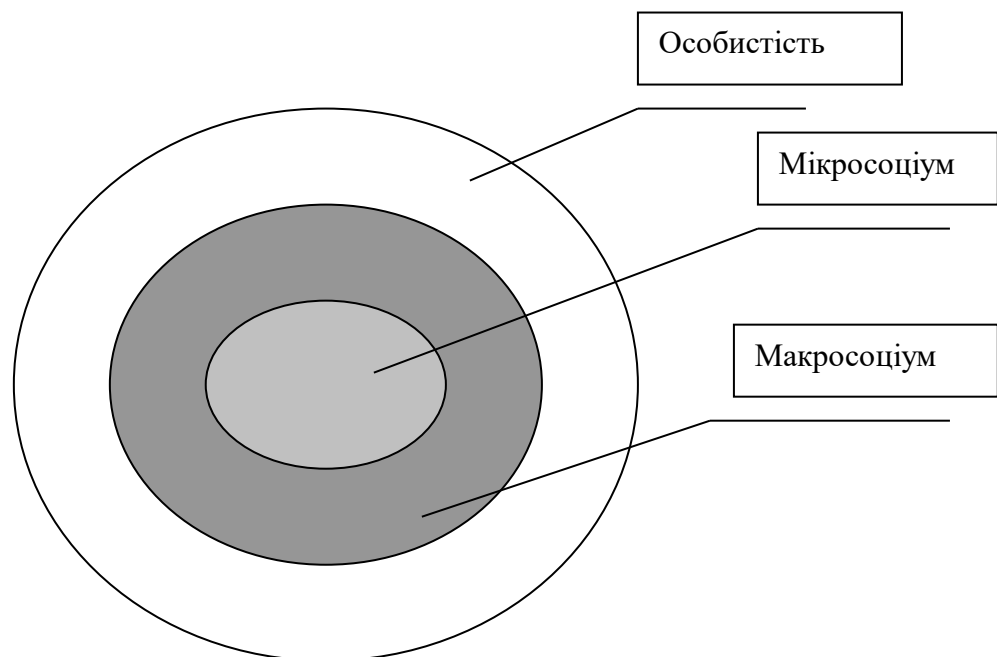
1.4.2. Фактори психічного розвитку людини

Біологічний фактор психічного розвитку – базові індивідні властивості людини, що виступають основою вихідним чинникам становлення особистості.

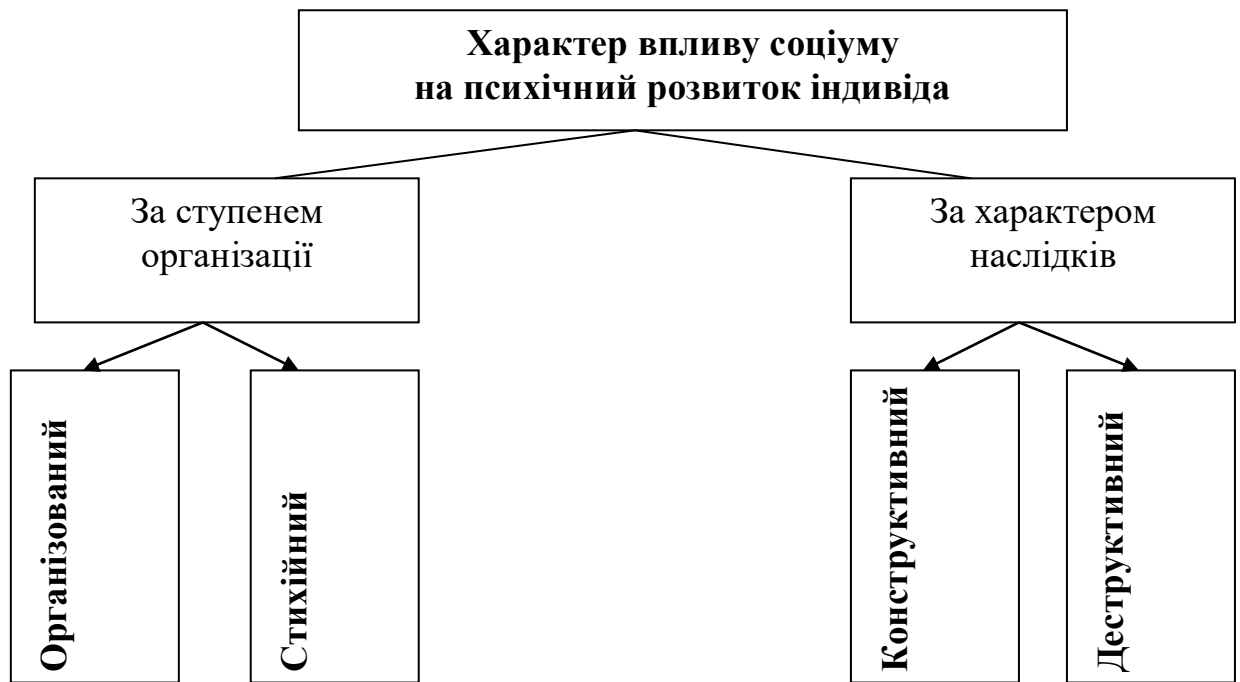

1.4.3. Компоненти біологічного фактору психічного розвитку

Соціальний фактор психічного розвитку – сукупність зовнішніх суспільних умов, з якими індивід взаємодіє в ході становлення своєї особистості.

1.4.4. Сфера вияву соціального фактору

1.4.5. Аспекти впливу соціуму на психічний розвиток індивіда

Активність особистості – умови і результат психічного розвитку індивіда, що виявляється в його діяльності.

1.4.6. Рівні вияву активності дитини

1.5. ВІКОВА ПЕРІОДИЗАЦІЯ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ ЛЮДИНИ

Психологічний вік – конкретний, обмежений в часі етап психічного розвитку індивіда, що характеризується сукупністю закономірних типових психологічних змін та якостей.

Таблиця 1.5.1.

Стадії психосексуального розвитку за Фрейдом

Стадії	Тривалість	Опис
Оральний	Від народження до 1 року	Отримання задоволення від оральних дій: в першому півріччі – смоктання, в другому – через кусання і жування. Процес годування задовольняє енергію лібідо немовляти
Анальний	1-3 роки	Навички туалету (процес дефекації) – основні засоби задоволення сексуального інстинкту. Фіксація дитиною заборон та вимог дорослих щодо її поведінки
Фалічна	3-6 років	Отримання задоволення через стимуляцію геніталій. Розвиток сексуальних бажань, спрямованих на одного з батьків протилежної статі. Формування комплексу Електри у дівчаток і Едіпового комплексу у хлопчиків.
Латентна	6-11 років	Травми фалічної стадії викликають пригнічення сексуальної енергії, яка спрямовується на навчання та рухливі ігри. Інтенсивне засвоєння моральних норм дитиною.
	11 років і старше	Статеве дозрівання викликає сексуальні потреби, які задовольняються соціально прийнятими шляхами. Здоровий сексуальний інстинкт реалізується у шлюбі та дітонародженні.

Періодизація вікового розвитку за Виготським-Ельконіним

Період	Вік
Пренатальний період	від зачаття до пологів
Натальний період	пологи
Період новонародженості	від народження до 2 місяців
Вік немовляти	від 2 місяців до 1 року
Ранній дитячий вік	від 1 до 3 років
Дошкільний вік:	Від 3 до 6/7 років
- молодший дошкільний вік	4-й рік
- середній дошкільний вік	5-й рік
- старший дошкільний вік	6/7 – й рік
Молодший шкільний вік (зріле дитинство)	1-4 класи (від 6/7 років до 10/11 років)
Дорослішання:	
- підлітковий (середній шкільний) вік	4-8 класи (від 11 до 14 років) у дівчаток, 5-9 класи (від 12 до 15 років) у хлопчиків
- рання юність (старший шкільний вік)	10-11 класи (від 15/16 до 17/18 років)
- зріла юність	від 18 до 20 років
Дорослість:	
- рання дорослість	від 20-40 років
- зріла дорослість	від 40 до 60 років
Старість	після 60 років

Альтернативні періодизації психічного розвитку людини

Назва періоду	Тривалість	
	За Г. Крайг	За А. Реаном
1. Пренатальне період	Від зачаття до народження	Від зачаття до народження
2. Немовлячий період	Від народження до 2 років	Від народження до 2 років
3. Раннє дитинство	2-6 років	2-6 років
4. Середнє дитинство	6-12 років	6-11 років
5. Підлітковий та юнацький період	12 – 20 років	11 – 19 років
6. Ранній дорослий період	20-40 років	19-40 років
7. Середній дорослий період	40-60 років	40-60 років
8. Пізній дорослий період	60 років – до смерті	60...75... років

Криза – нормативний, нестабільний процес, який виникає під час переходу людини від одного вікового періоду до іншого, пов'язаний з якісними перетвореннями у соціальних відносин, діяльності, свідомості і виявляється в цілісних психічних і особистісних змінах.

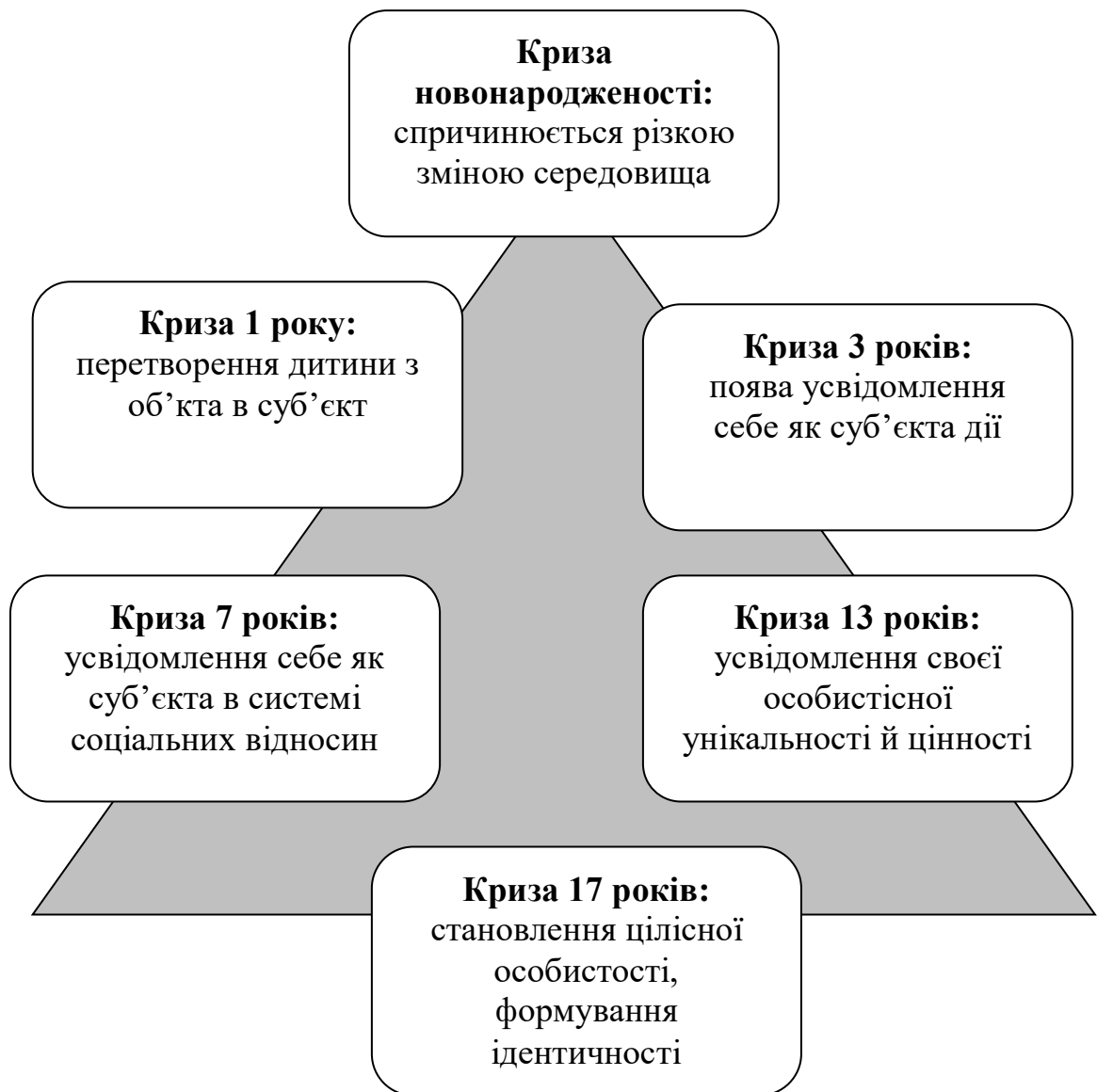

Рис. 1. 5.4. Перелік вікових криз психічного розвитку

Критерії вікової періодизації психічного розвитку людини

Провідна діяльність – це діяльність, яка, виникаючи в рамках нової соціальної ситуації розвитку індивіда, забезпечує розв'язання психічних суперечностей і формування психічних новоутворень.

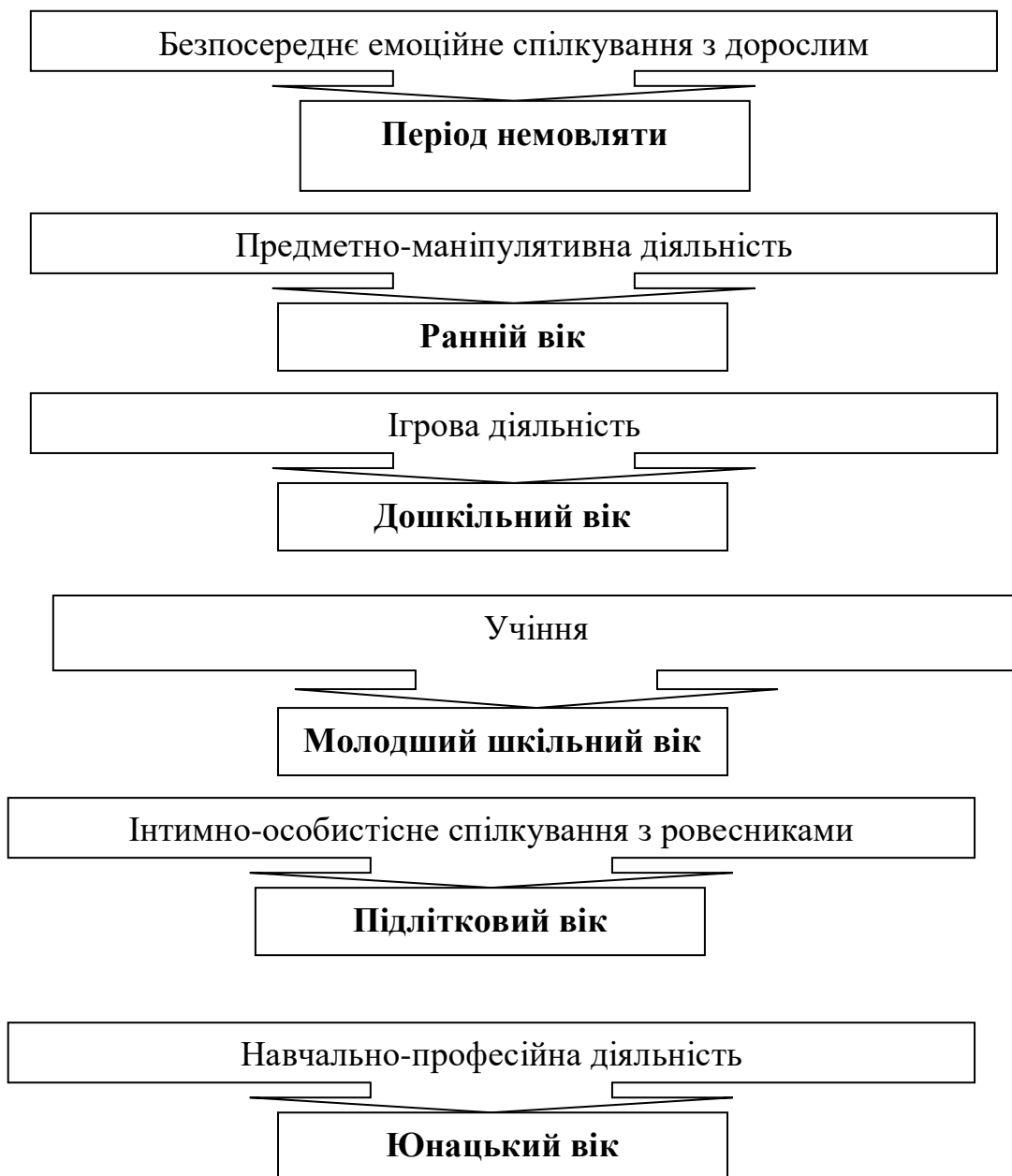

Рис. 1.5.6. Динаміка провідної діяльності в онтогенезі

Психічні новоутворення – прогресивні надбання психіки, що є узагальненим результатом психічного розвитку індивіда у певному віковому періоді.

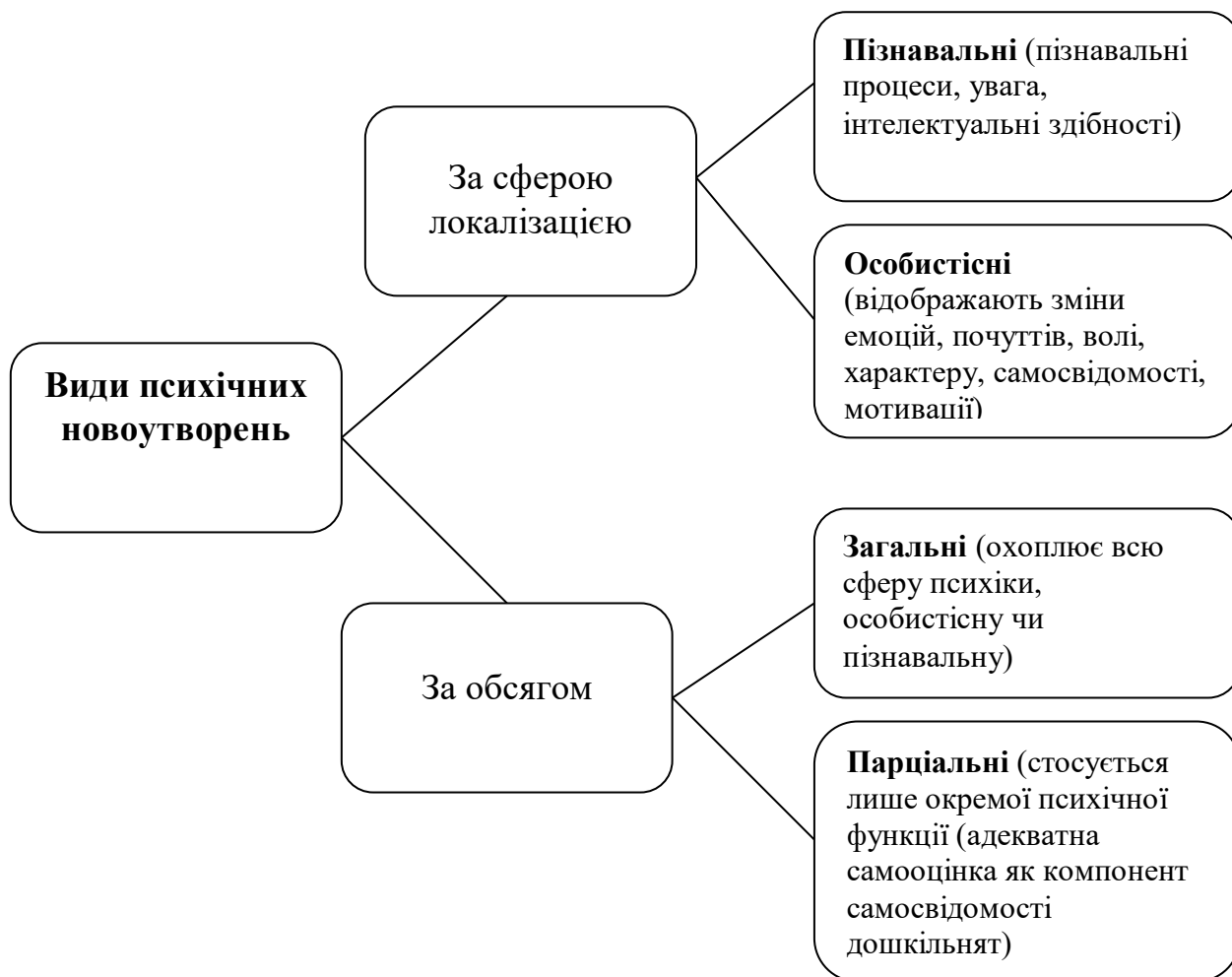

Рис. 1.5.7. Види психічних новоутворень

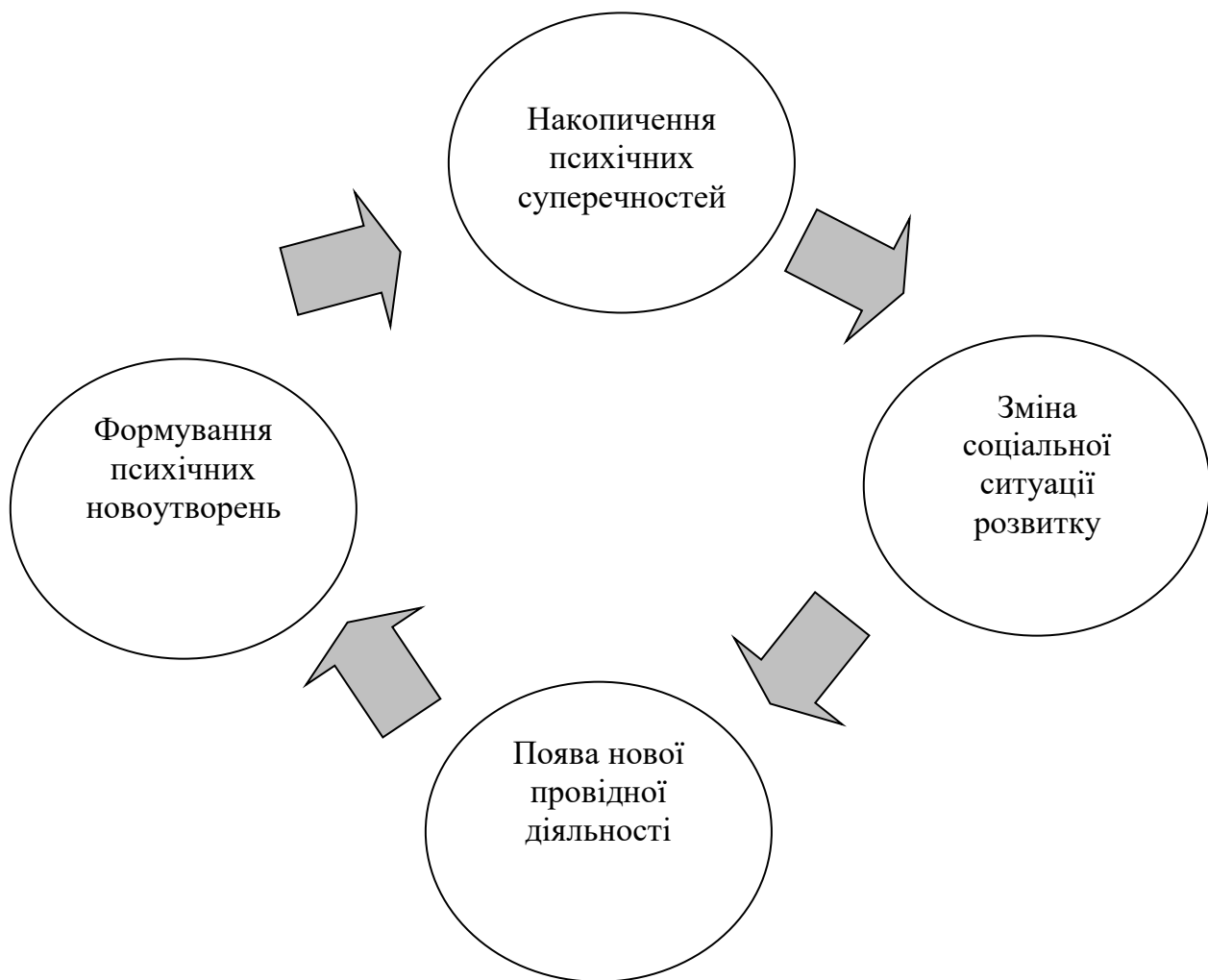

Рис. 1.5.8. Динаміка зміни вікових періодів

РОЗДІЛ 2. ПСИХОЛОГІЯ ДИТИНСТВА

Дитинство є особливим етапом онтогенетичного розвитку людського індивіда, який триває від зачаття до підліткового віку, охоплюючи такі періоди, як новонародженість, немовля, раннє дитинство, дошкільний вік і молодший шкільний вік. Від дорослості воно відокремлене перехідними періодами – підлітковим віком, ранньою та зрілою юністю. У дитинстві поєднанні процеси дозрівання, росту й розвитку. Кожен окремий його період характеризується специфічною соціальною ситуацією розвитку, провідним видом діяльності та виникнення новоутворень у психіці й особистості індивіда.

2.1. ЗАРОДЖЕННЯ ПСИХІКИ ДИТИНИ У ПРЕНАТАЛЬНОМУ ПЕРІОДІ

Індивідуальна історія людини починається не від народження, а від її зачаття. Адже за дев'ять місяців внутріутробного (пренатального) періоду відбуваються не тільки фундаментальні якісні та кількісні фізичні, фізіологічні зміни майбутнього новонародженого, а й інтенсивний його психічний розвиток (у другій половині вагітності).

Пренатальний розвиток – дородовий, утробний розвиток індивіда, під час якого відбувається розгортання успадкованого ним потенціалу.

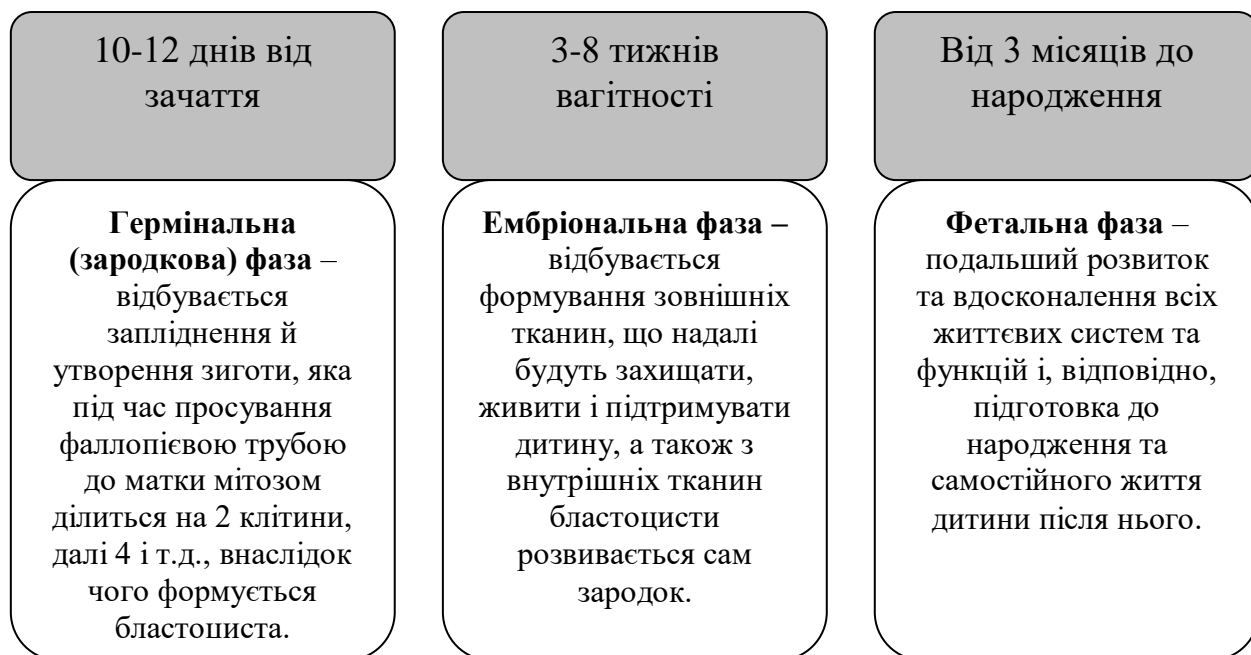

Рис. 2.1.1. Стадії пренатального розвитку дитини

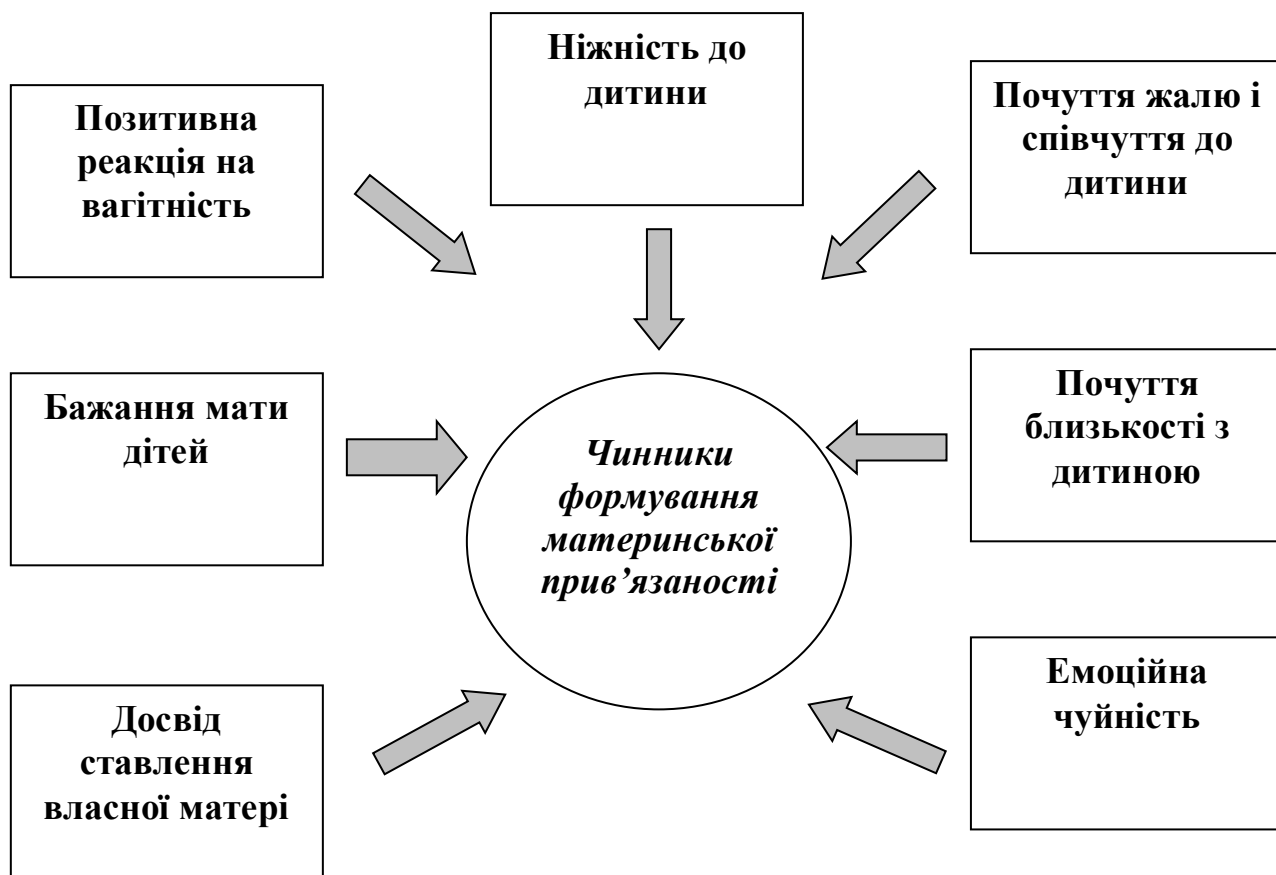

Рис. 2.1.2. Критичні періоди пренатального розвитку дитини

Тератогени – фактори, що спричиняють відхилення пренатального розвитку дитини.

Рис. 2.1.3. Перелік основних тератогенів

2.1.4. Чинники формування материнської прив'язаності за Захаровим

2.2. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ НОВОНАРОДЖЕНОГО ТА НЕМОВЛЯТИ

Період новонародженості попри свою відносну нетривалість є особливо важливим у розвитку дитини, якій із першим подихом необхідно передусім пристосуватися до нових умов. А вже на третій тиждень життя вона починає реагувати на соціальні чинники.

Таблиця 2.2.1

Рівні життєздатності новонародженого за 10-бальною шкалою В. Ангара

Рівні	Особливості
Діти з високим рівнем життєздатності	Від 7 балів і вище, їх вага становить 3-3,5 кг, зріст – близько 5 - см.
Діти зі зниженим рівнем життєздатності	Менше 7 балів за шкалою, сюди відносяться недоношені діти, близнята, ослаблені новонароджені (ті, що а пренатальному періоді піддалися впливу тератогенів.)

Фізіологічною основою для розгортання психічної діяльності новонародженого є його вроджені безумовні рефлекс.

Таблиця 2.2.2.

Базові безумовні рефлекс новонародженого

Харчові	Ссальні рухи
Захисні	Кашель, чхання, моргання, при мруження очей
Орієнтувальні	Прислуховування до голосного звуку, повернення очей у бік джерела світла

Вивчаючи режим життєдіяльності дитини впродовж першого місяця після її народження, американський вчений П. Вольф виокремлює наступні стани новонародженого:

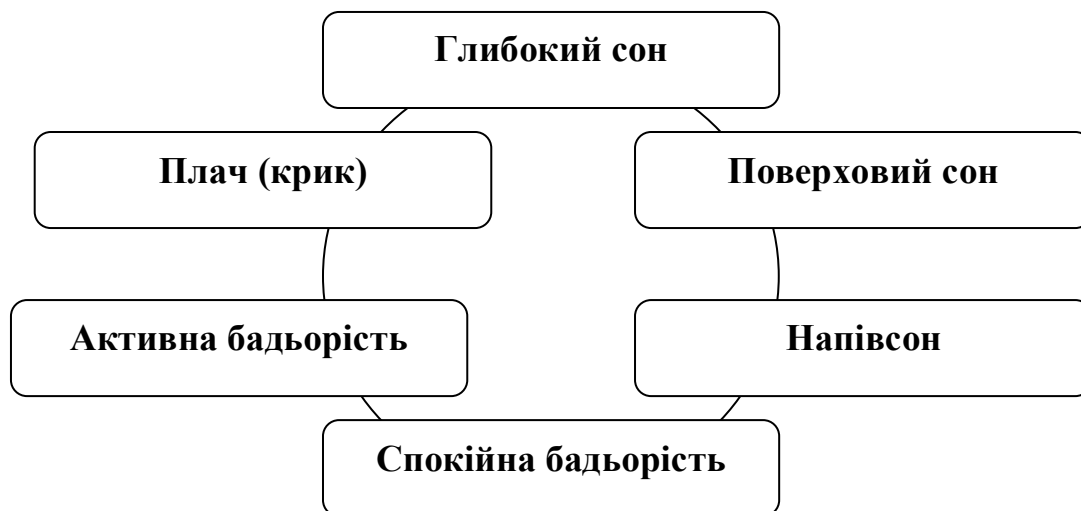

Рис. 2.2.1. Стани новонародженого за П. Вольф

Криза народження – відбуваються різкі зміни середовища, конфронтація зі смертю. Людина нічого про це не пам’ятає, але перебіг вагітності, характер пологів суттєво позначається на її подальшому житті.

Активне спілкування батьків з дитиною забезпечує формування у новонародженого – комплекс пожвавлення. Це новоутворення є проявом першої соціальної потреби дитини – у спілкуванні з дорослим.

Комплекс пожвавлення – позитивна емоційно-рухова реакція впізнання та радості дитини при появі значимого дорослого.

ПСИХІЧНИЙ РОЗВИТОК НЕМОВЛЯТИ

Адаптація організму дитини до зовнішнього середовища, виникнення зорового та слухового зосередження, поява комплексу поживлення є основою психічного розвитку немовляти.

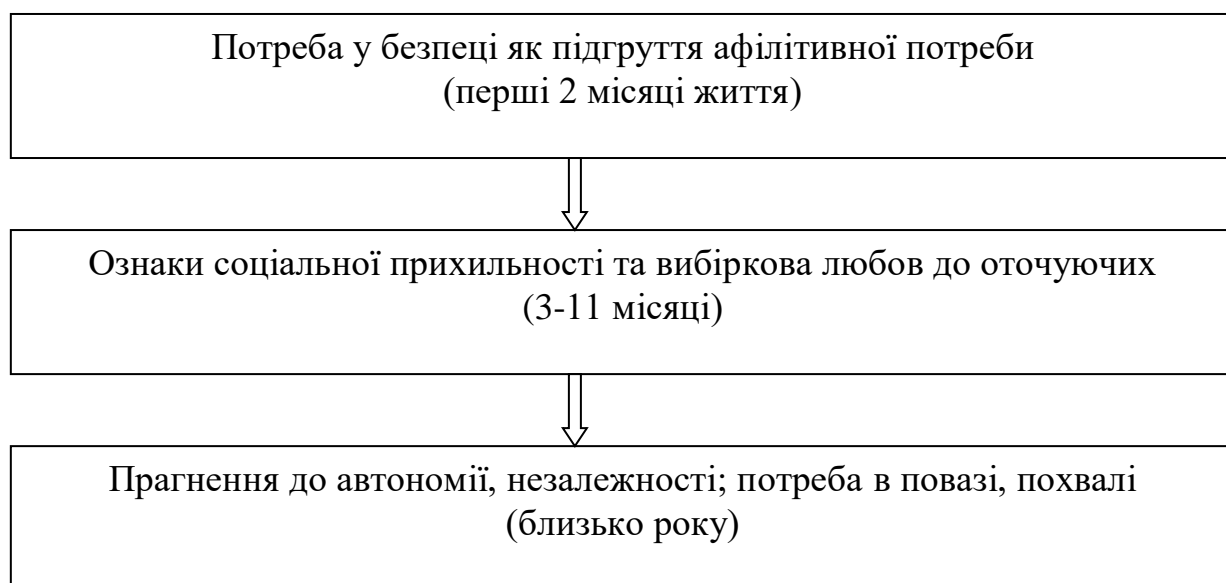

Рис. 2.2.2. Динаміка афілітивної потреби впродовж немовлячого віку за

Маслоу

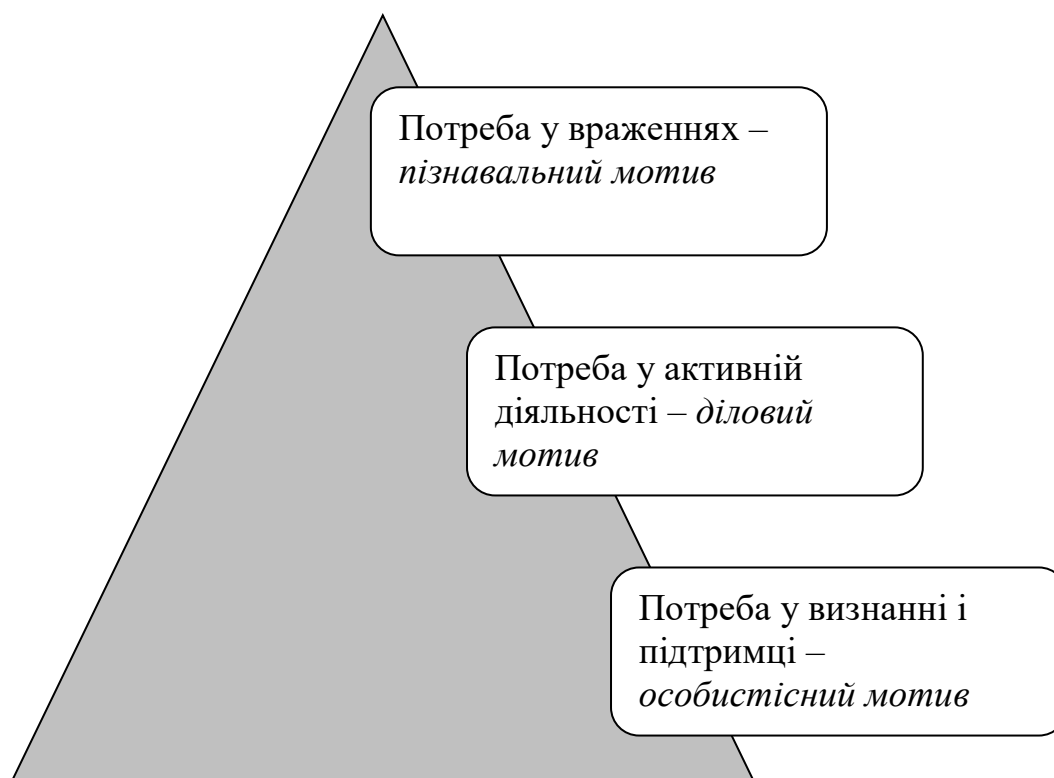

Рис. 2.2.3. Зміст мотиву спілкування немовляти за Лісіною

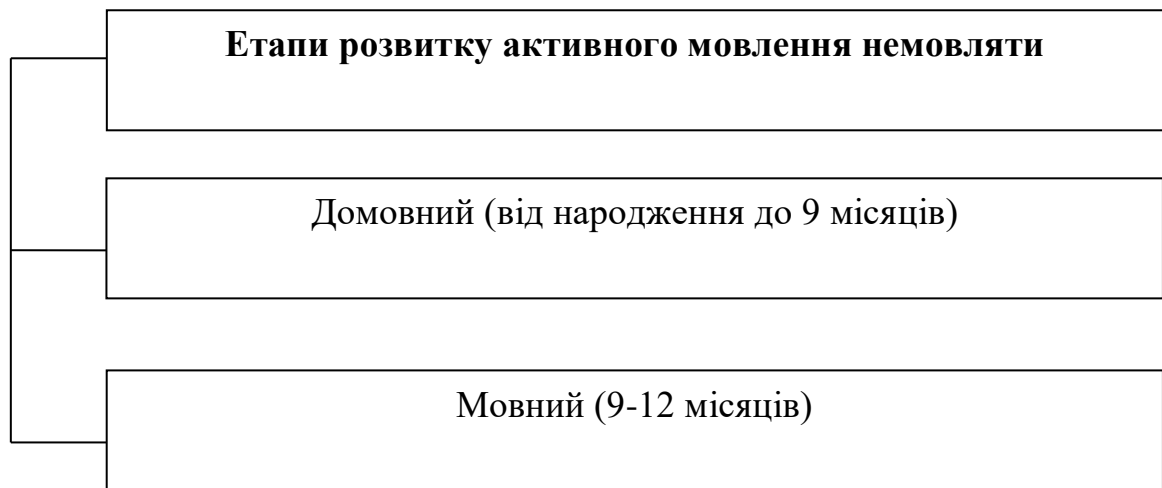

Рис. 2.2.4. Етапи розвитку активного мовлення дитини першого року життя

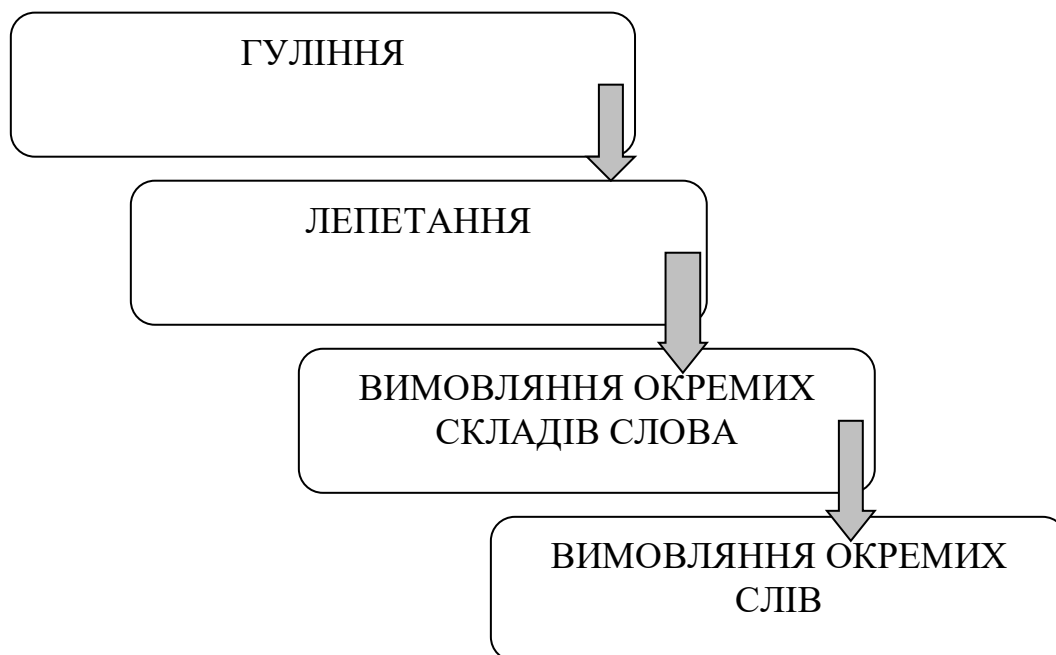

Рис. 2.2.5. Стадії розвитку активного мовлення немовлят

2 місяці	Самостійне утримання голівки – розширення сфери пізнання дитиною дійсності, так як перебуваючи на руках у дорослого, малюк вже може довільно повернути голівку і розгледіти щось нове.
6-7 місяців	Сидіння, яке забезпечує специфічно людське горизонтальне сприймання дитиною дійсності, сприяє здійсненню хапальних і обмацувальних рухів руками, збагачує можливості контактувати з дорослими.
10 місяців	Повзання, що сприяє розширенню сфери пізнання дійсності через можливість самостійно міняти позицію, досягати бажаного близького предмета, одержувати задоволення від рухів і власних досягнень.
12 місяців	Ходіння, що дає такі прогресивні надбання психіки дитини, як розвиток вольової регуляції, просторової орієнтації, розширення сфери пізнання.

Рис. 2.2.6. Вплив фізичного розвитку та психіки немовляти

Впродовж першого року життя на основі власної активності у немовляти формуються та ускладнюються різновиди практичних дій:

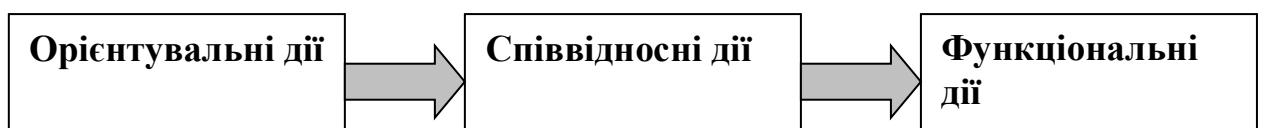

Рис. 2.2.7 Види практичних дій немовляти за Костюком.

До кінця першого року встановлюється домінування зорового аналізатора в пізнавальній діяльності дитини, підґрунтям для чого стає ряд суттєвих змін зорового сприймання:

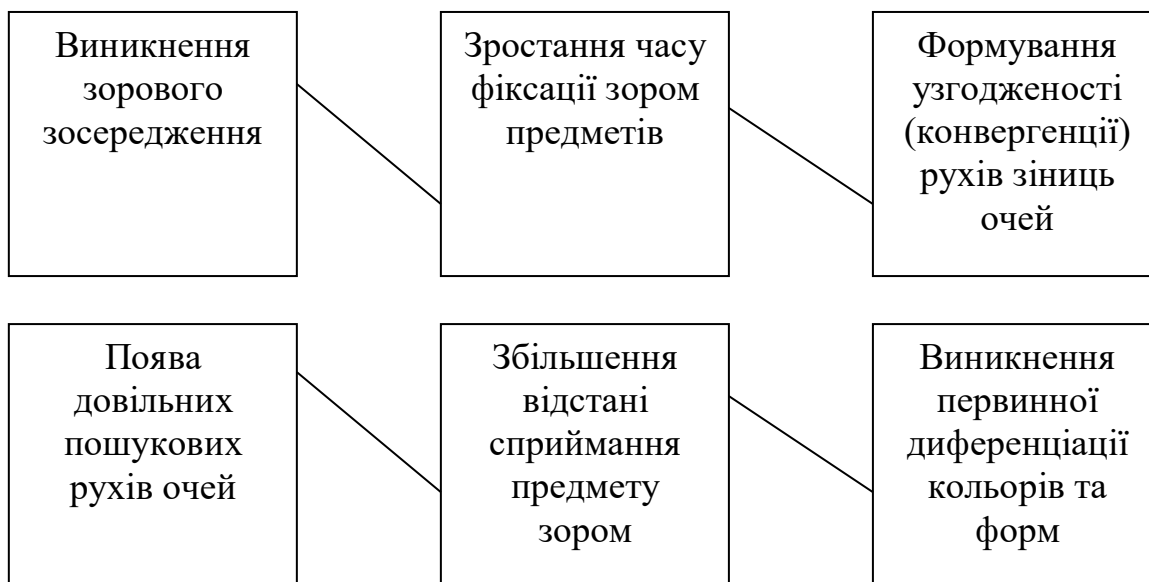

Рис. 2.2.8. Базові аспекти розвитку зору немовляти

Криза першого року життя – криза, яка обумовлена руйнуванням необхідності емоційної взаємодії дитини з дорослим і проявляється в плаксивості, похмурості, інколи в порушенні сну, втраті апетиту тощо.

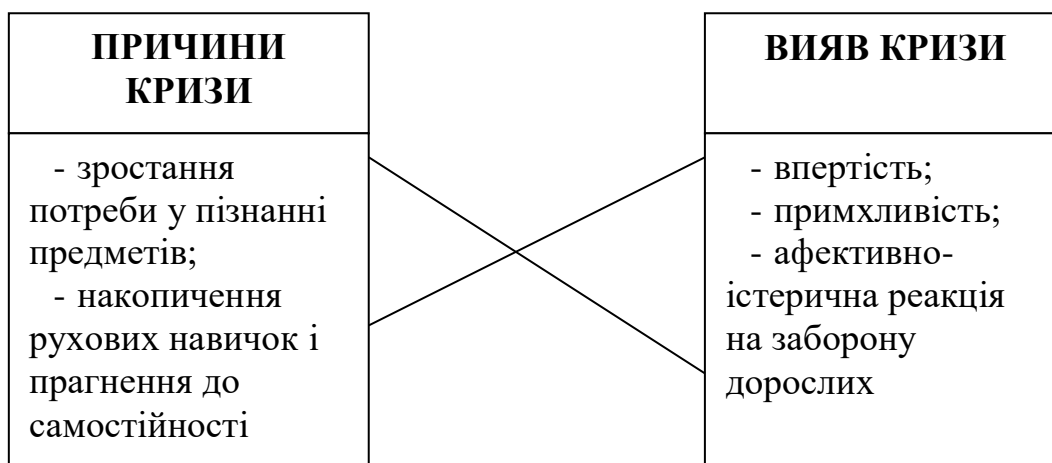

Рис. 2.2.9. Зміст кризи першого року

2.3. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ

Ранній дитячий вік охоплює період від 1 до 3 років і є одним із ключових у житті дитини. Він характеризується новою соціальною ситуацією розвитку, оскільки на цьому етапі її життя провідною стає предметно-маніпулятивна діяльність, яка заміняє емоційне спілкування з дорослим (провідну діяльність немовляти), виникають вадливі новоутворення.

Рис. 2.3.1. Вплив фізіологічного розвитку на психіку перед дошкільника

Функції дорослого для психічного розвитку дитини раннього віку			
Пояснення призначення предметів та надання зразку дій з ними	Регламентів - вчинків, привчання до правил і норм поведінки	Емоційна підтримка, збагачення діапазону і змісту почуттів	Фіксація та оцінювання пізнавальних та практичних досягнень

Рис. 2.3.2. Функції дорослого для психічного розвитку переддошкільника

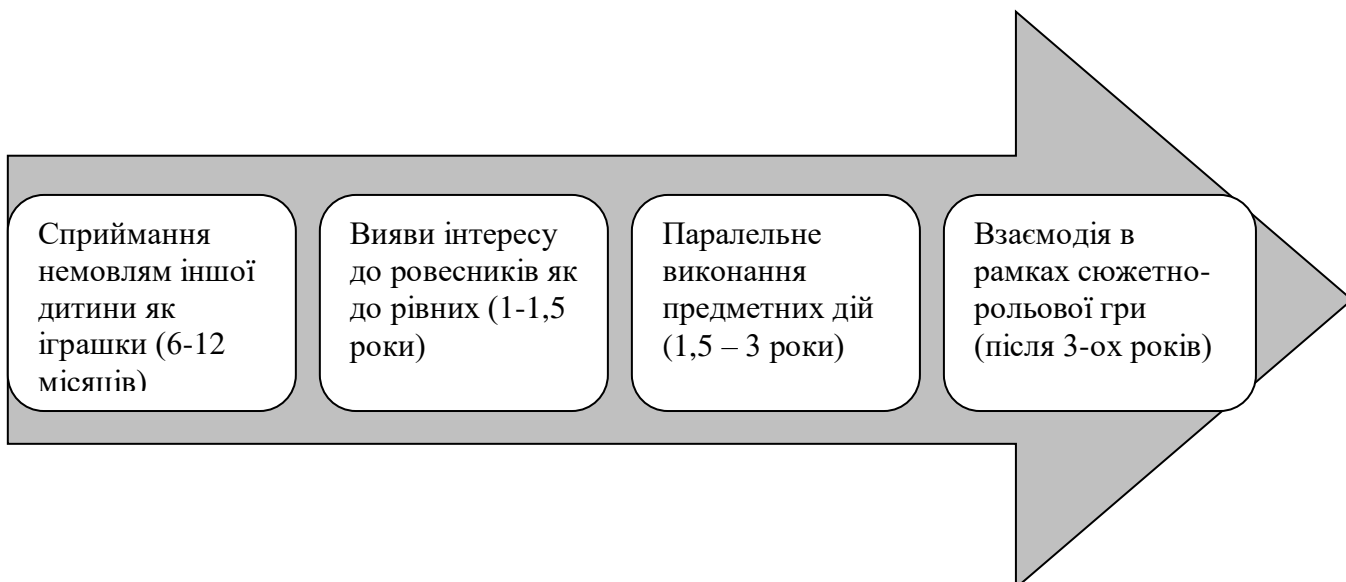

Рис. 2.3.3. Динаміка спілкування дитини з ровесниками (1 – 3 роки життя)

Динаміка провідна діяльність в ранньому віці

Предметно-маніпулятивна діяльність – система дослідницьких дій, маніпуляцій дитини з предметами, спрямована на вивчення їх функціонального призначення

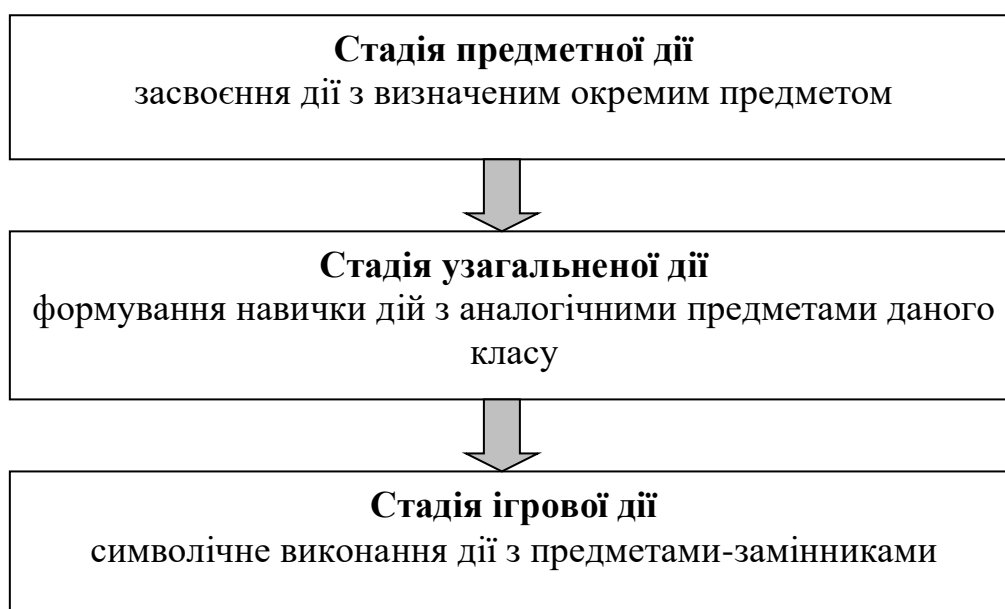

Рис. 2.3.4. Стадії розвитку предметних дій переддошкільника

Наслідування – спосіб соціалізації дитини, що виявляється як відтворення нею в своїй поведінці дій дорослого

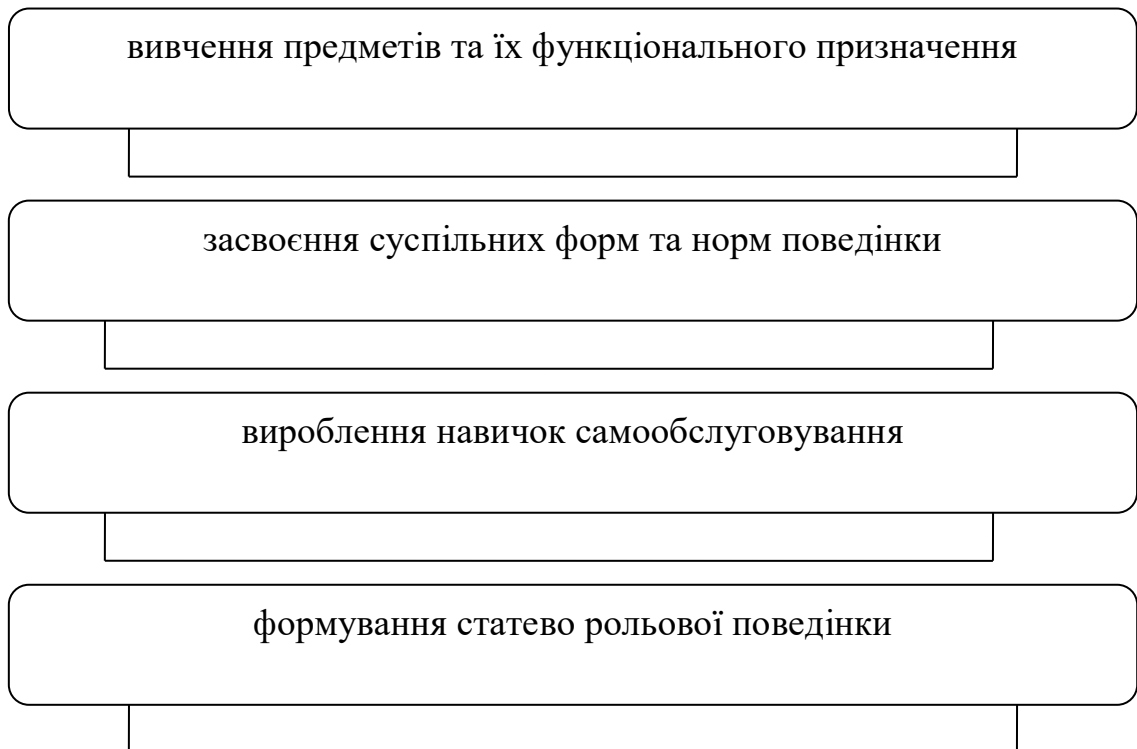

Рис. 2.3.5. Наслідки наслідування для психічного розвитку переддошкільника

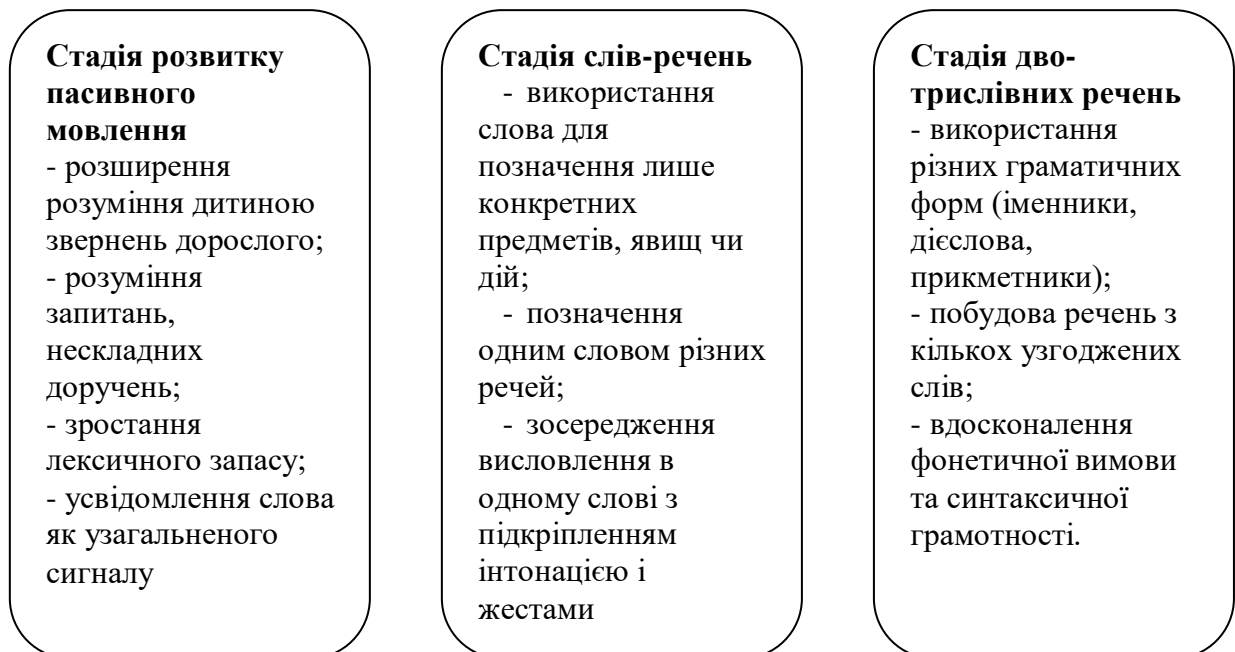

Рис. 2.3.6. Стадії розвитку мовлення переддошкільника

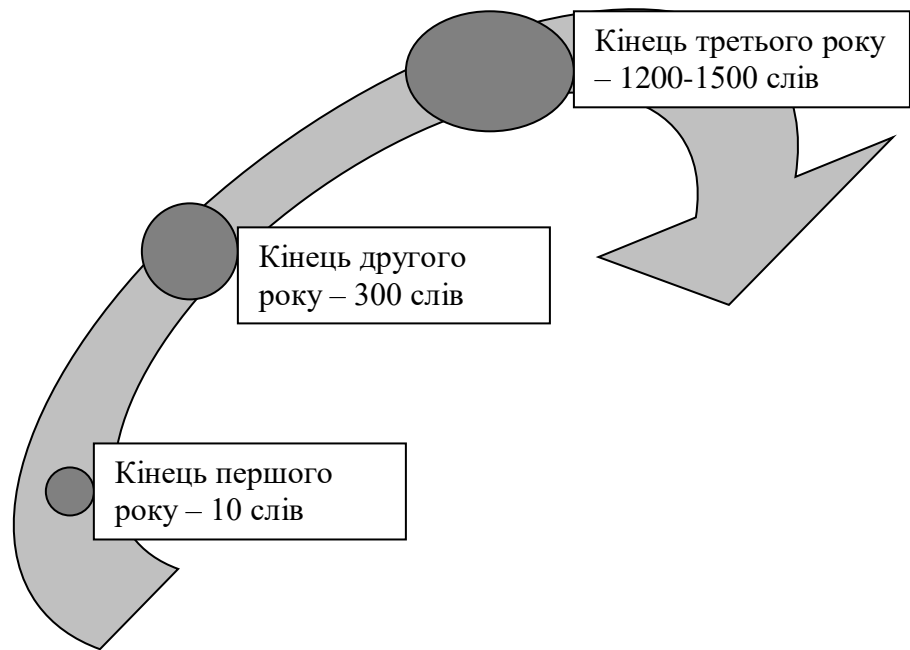

Рис. 2.3.7. Зростання активного словника дитини впродовж раннього віку

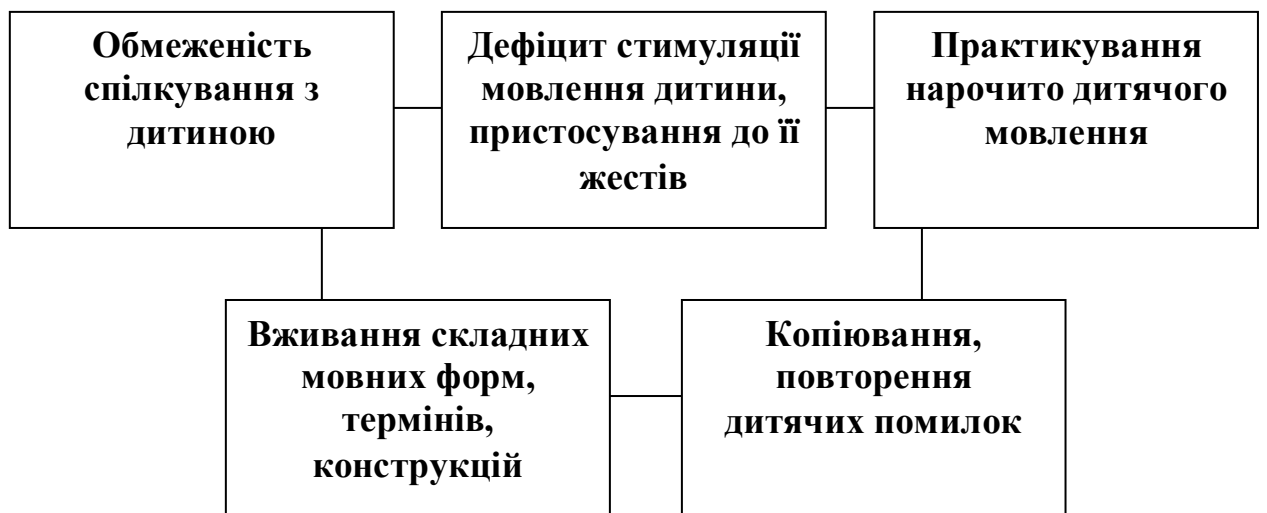

Рис. 2.3.8. Помилки дорослих щодо розвитку мовлення переддошкільників

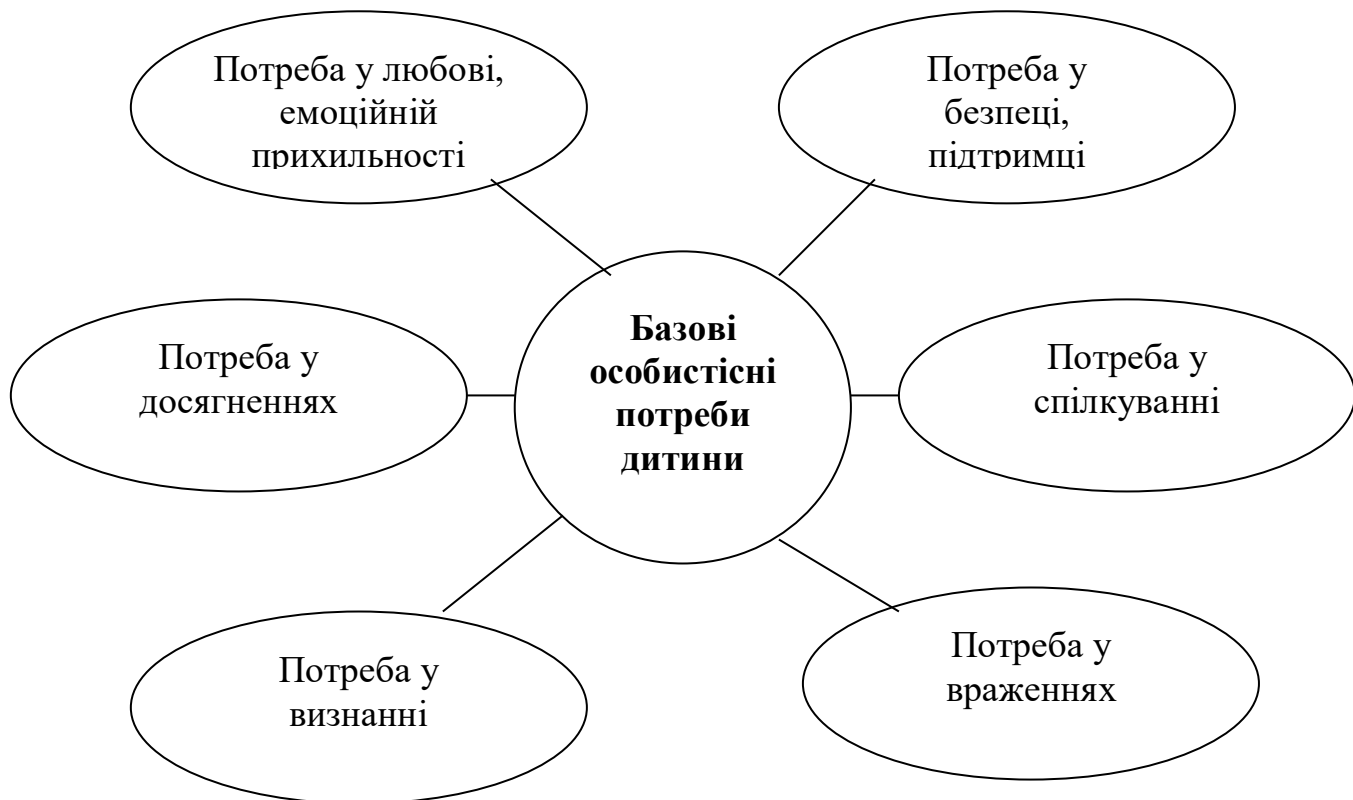

Рис. 2.3.9. Базові особистісні потреби перед дошкільника за Реаном

Криза трьох років – криза соціальних відносин, яка зумовлена становленням самосвідомості дитини і проявляється в негативізмі, впертості, непокірності, свавіллі, протесті, деспотизмі.

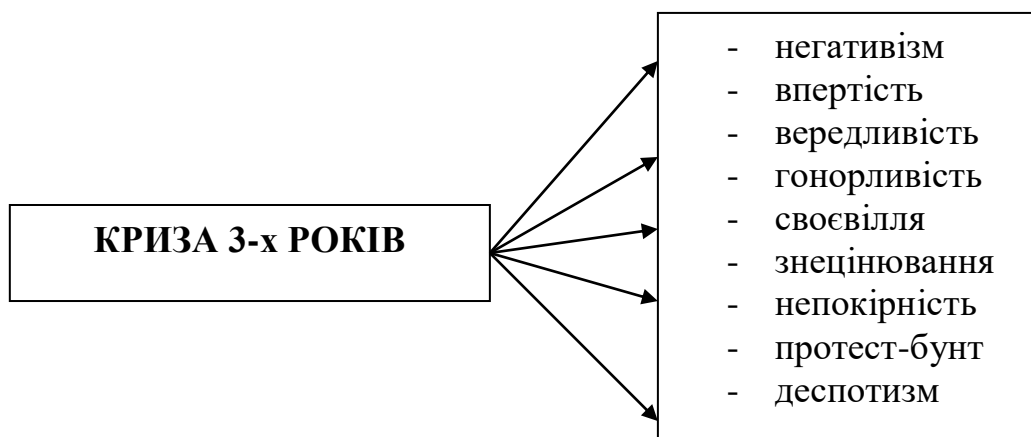

Рис. 2.3.10. Типова характеристика кризи 3-х років

2.4. ПСИХОЛОГІЧНИЙ І ОСОБИСТІСНИЙ РОЗВИТОК ДИТИНИ В ДОШКІЛЬНОМУ ВІСІ

Дошкільне дитинство охоплює молодший дошкільний вік (4-й рік), середній дошкільний вік (5-й рік), старший дошкільний вік (6-1 рік, у деяких дітей ще й кілька місяців 7-го року життя). На цьому етапі складається нова соціальна ситуація розвитку, провідною діяльністю стає гра, під час якої дошкільники опановують інші види діяльності, виникають важливі новоутворення у психічній та особистісній сферах, відбувається інтенсивний інтелектуальний розвиток дитини, формується готовність до навчання.

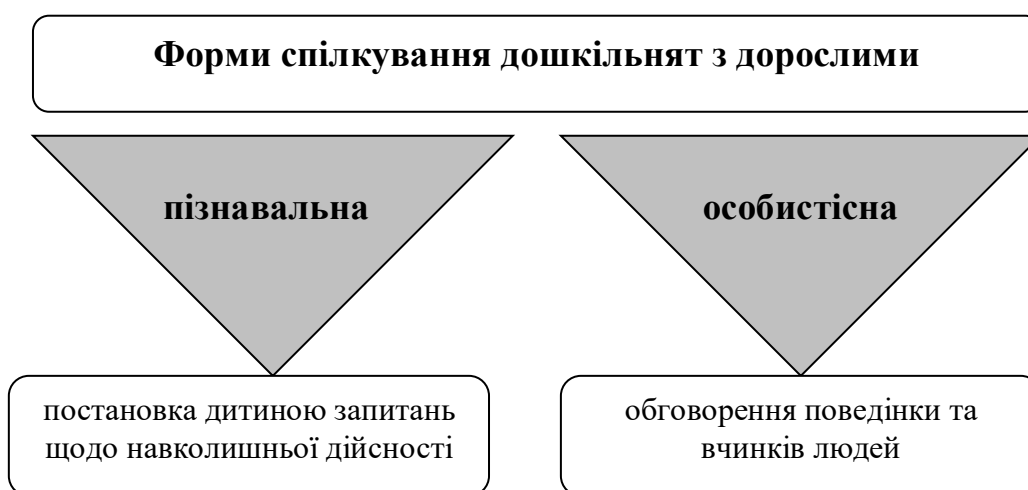

Рис. 2.4.1. Форми спілкування дошкільнят з дорослими

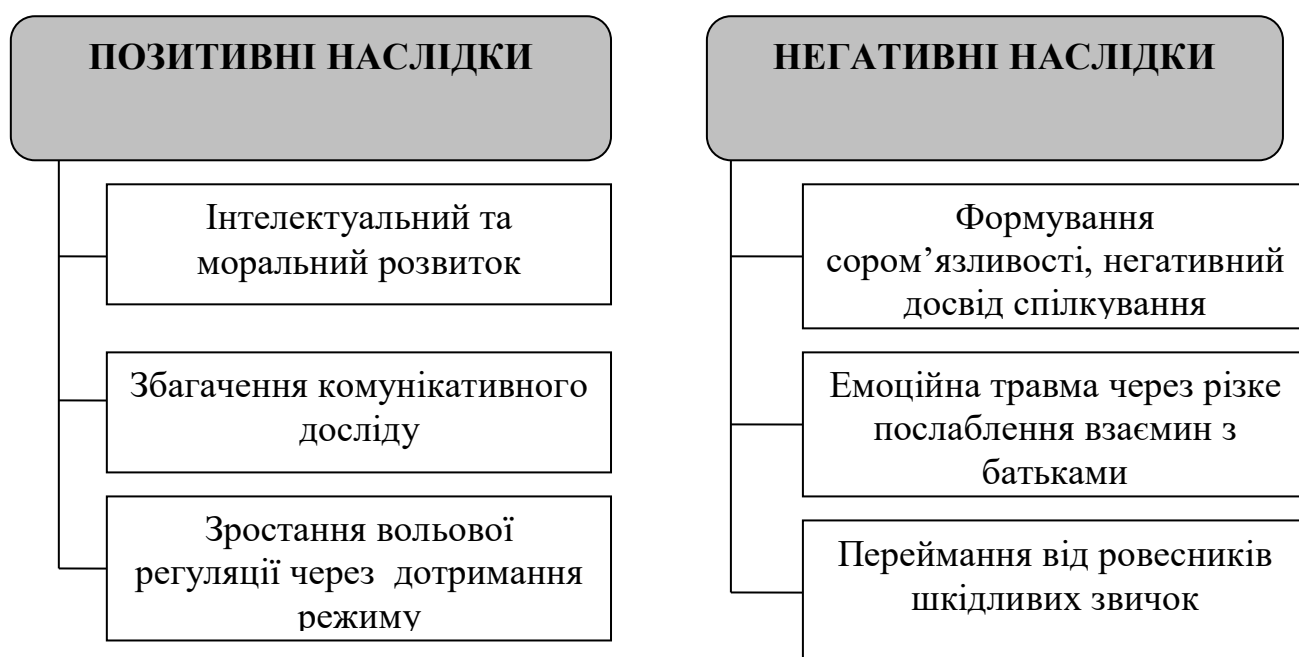

Рис. 2.4.2. Психологічні наслідки відвідування дошкільнят дитячого садку

Ігрова діяльність – провідна для дошкільного віку

Гра – провідна діяльність дошкільнят, в якій вони виконують ролі дорослих, відтворюючи в уявних ситуаціях їх життя працю та стосунки.

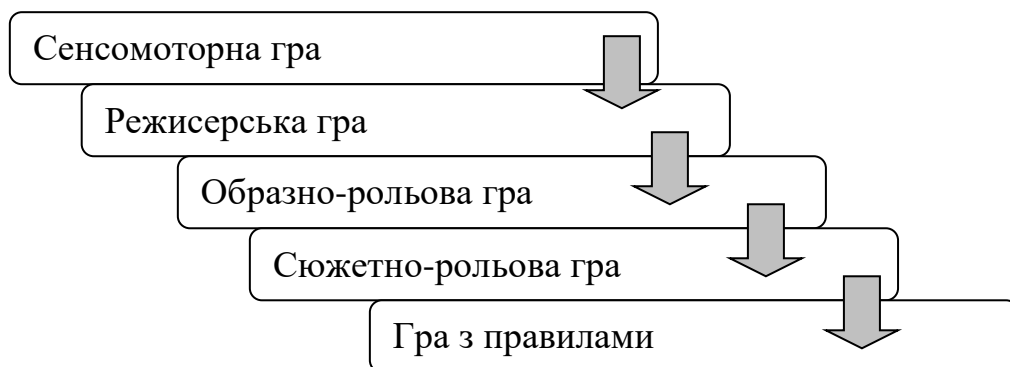

Рис. 2.4.3. Динаміка гри в дошкільному віці

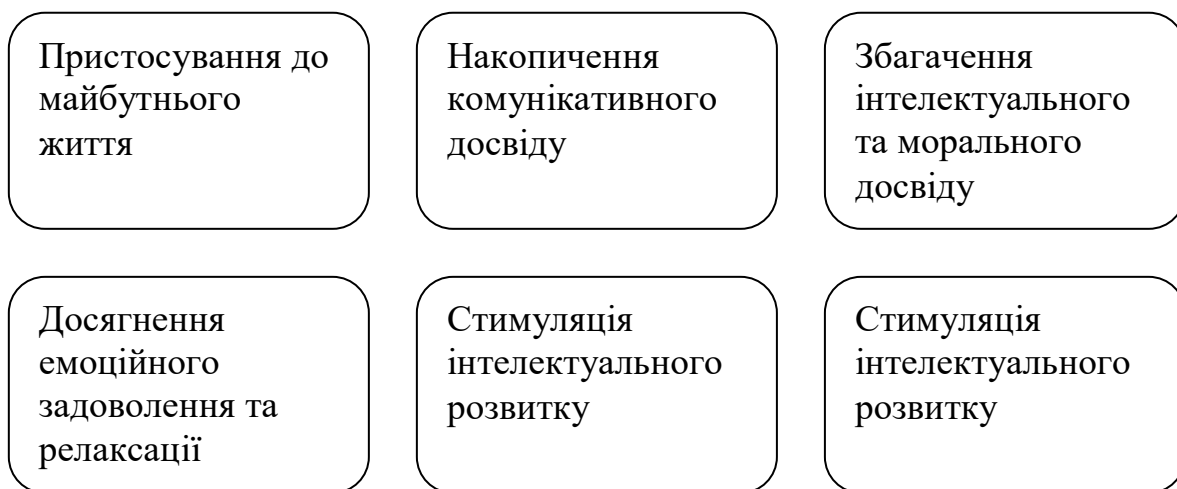

Рис. 2.4.4. Функції гри для психічного розвитку дошкільнят

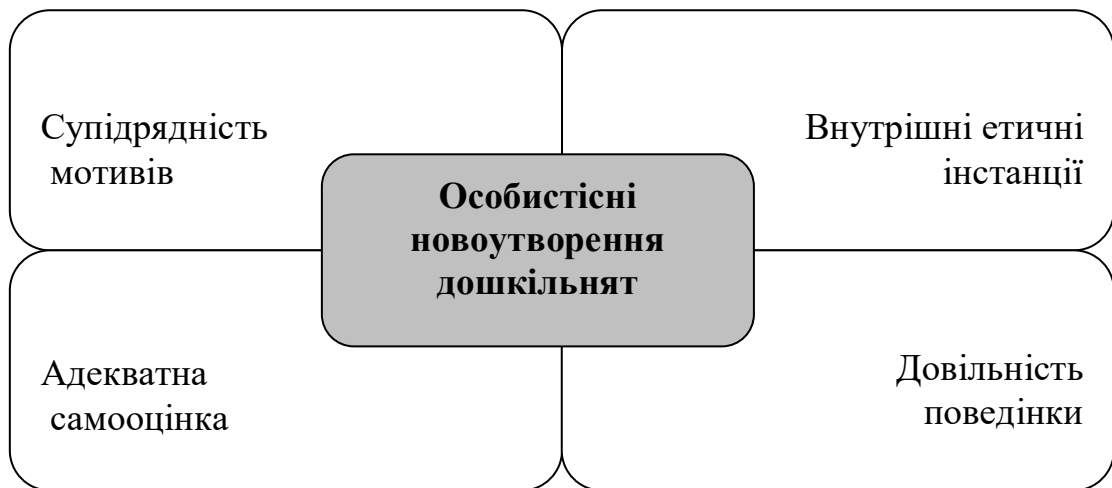

Рис. 2.4.5. Особистісні новоутворення дошкільного віку

Супідрядність мотивів – спроможність дошкільника підпорядковувати поведінку одному домінуючому мотиву над іншими, менш вагомими.

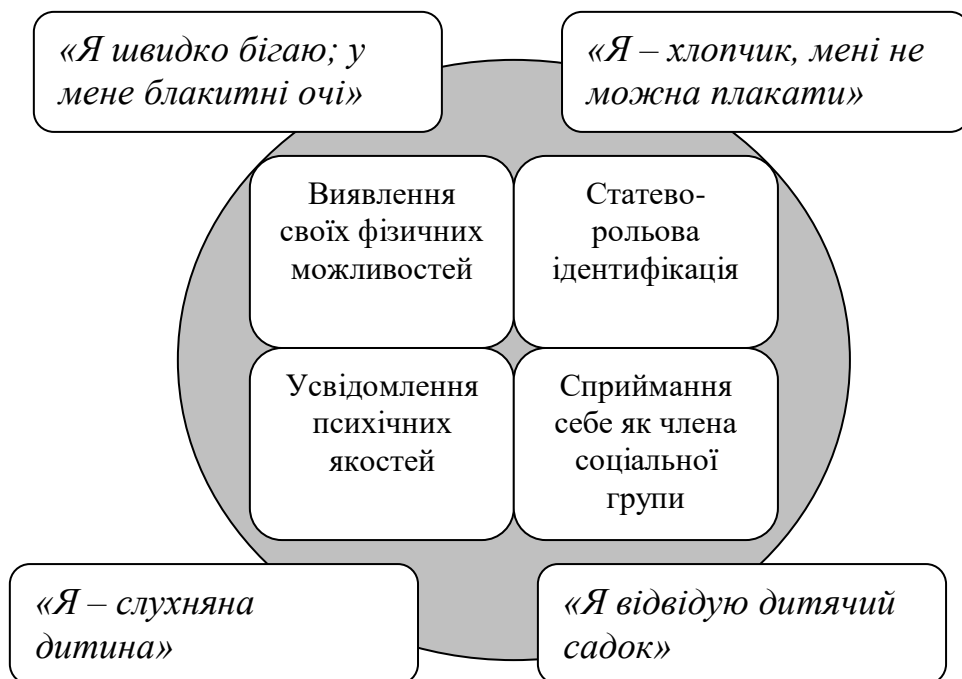
Внутрішні етичні інстанції – засвоєні дошкільником моральні норми, які регулюють його поведінку у відповідності до соціальних вимог.

Довільність поведінки – регуляція емоційних переживань та поведінкових актів дошкільника, спонукувана в грі та взаємодії з дорослими.

Адекватність самооцінки дошкільника залежить від оцінки дорослих та ситуативних досягнень. З віком у дітей зростає об'єктивність самооцінки, однак це стосується лише чітко зрозумілих дитині критеріїв – відповідності її вчинків моральним нормам, фізичних якостей тощо.

Рис. 2.4.6. Шляхи розвитку батьками довільності поведінки дошкільника

2.4.7. Аспекти образу «Я» дитини-дошкільника

Криза семи років – проявляється у втраті дитячої безпосередності, замкнутості, дещо штучній поведінці дитини, клоунаді, кривлянні. Дитина починає диференціювати внутрішню і зовнішню сторони своєї особистості, усвідомлювати зміст своїх переживань, узагальнювати їх. Ознакою кризи 7 років є симптом «гіркою цукерки», коли дитині погано, але вона цього не показує.

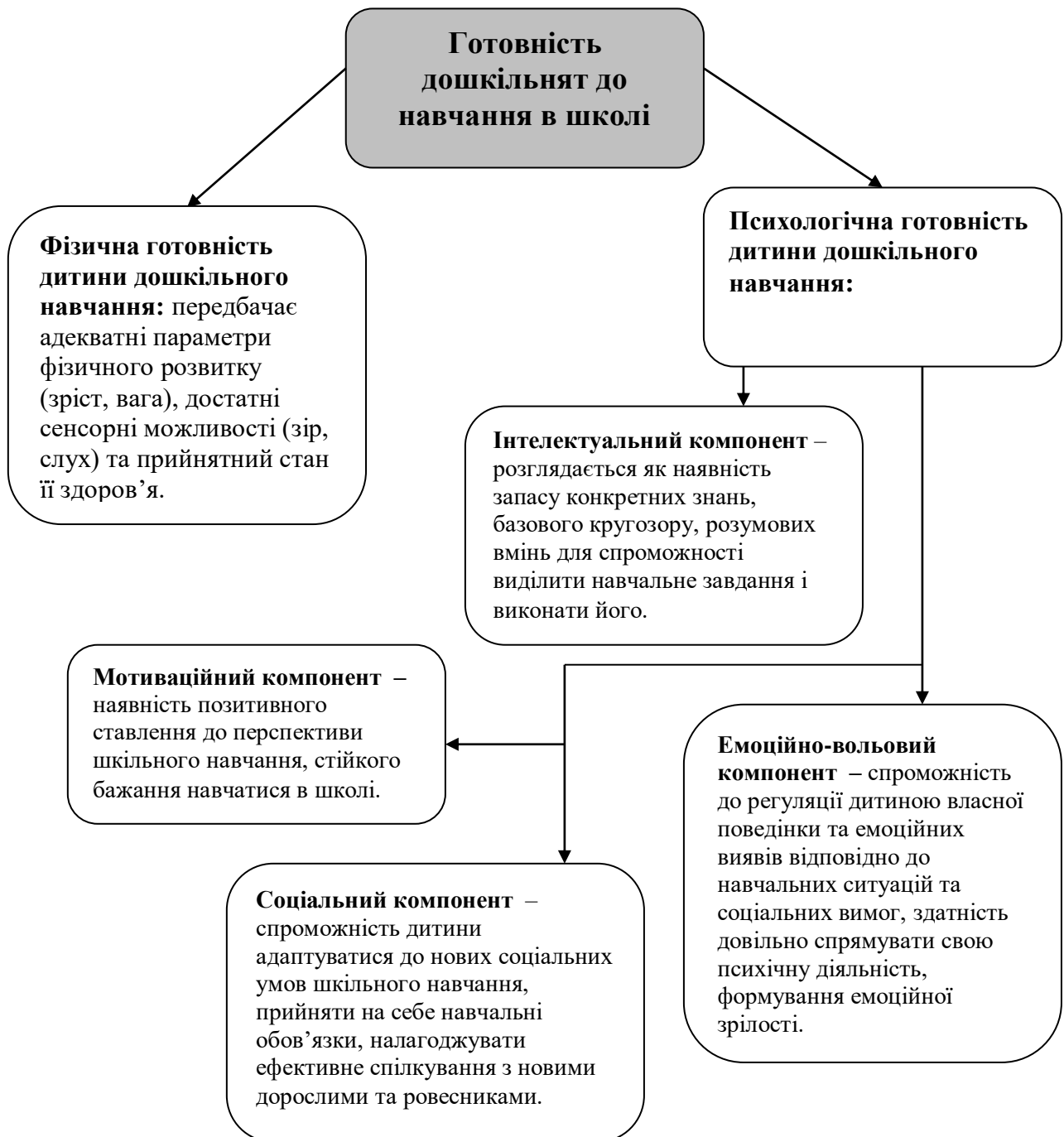

Рис. 2.4.8. Компоненти готовності дошкільника до навчання у школі

2.5. ПСИХОЛОГІЯ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

Молодшими школярами вважаються діти віком від 6/7 до 10/11 років, які навчаються у 1-4 класах сучасної школи. Цей віковий період завершує етап дитинства. Опановуючи новий для себе вид діяльності – навчання, молодші школярі ще багато часу й енергії віддають грі. У цих видах діяльності розгортаються їх стосунки з ровесниками і дорослими, особистісне психічне життя і психічний розвиток, формуються психічні новоутворення, завдяки чому діти виходять на новий рівень пізнання світу і самопізнання, відкривають нові власні можливості і перспективи.

Головною особистісною характеристикою молодшого школяра є прийняття і усвідомлення своєї внутрішньої позиції, що дає підстави вважати цей вік зрілим дитинством.

Внутрішня позиція школяра – сформоване загальне позитивне ставлення дитини шестирічного віку до шкільного навчання, її готовність до виконання вимог вчителя, визнання його авторитету.

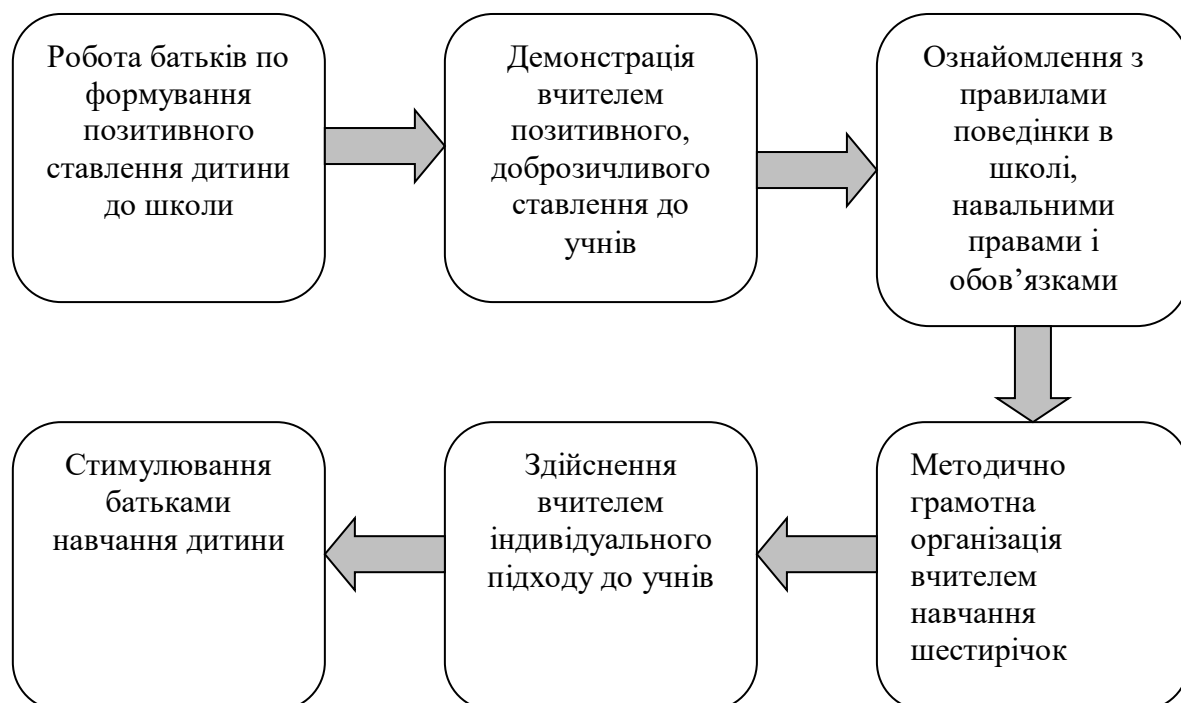

Рис. 2.5.1. Шляхи формування дорослими внутрішньої позиції школяра

Початкова шкільна дезадаптація – уповільнене й ускладнене пристосування першокласника до умов шкільного навчання, здебільшого спричинене низьким рівнем шкільної зрілості дитини.

Рис. 2.5.2. Детермінанти початкової шкільної дезадаптації

Провідної діяльність молодшого школяра

Навчальна діяльність – цілеспрямована діяльність учнів, результатом якої є розвиток особистості, інтелекту, здібностей, засвоєння знань, оволодіння уміннями та навичками.

Рис. 2.5.3. Компоненти навчальної діяльності

Пізнавальні мотиви	<ul style="list-style-type: none"> - мотивація змістом навчального матеріалу - мотивація процесом навчання
Соціальні мотиви	<ul style="list-style-type: none"> - статусний – потреба бути учнем - почуття обов'язку та відповідальності
Вузькоособистісні мотиви	<ul style="list-style-type: none"> - досягнення успіху - уникнення покарання

2.5.4. Мотиви учіння молодших школярів за Божович

Рис. 2.5.5. Типові причини низької успішності навчання молодших школярів

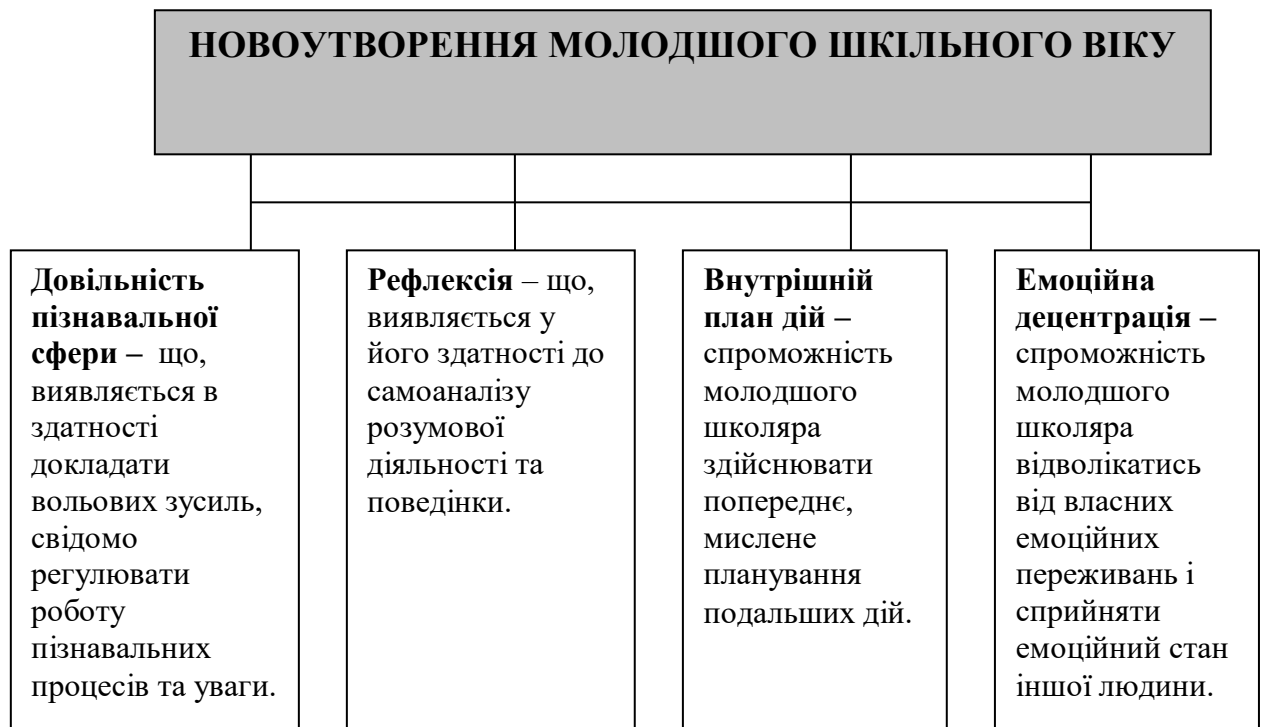

Рис. 2.5.6. Новоутворення молодшого шкільного віку

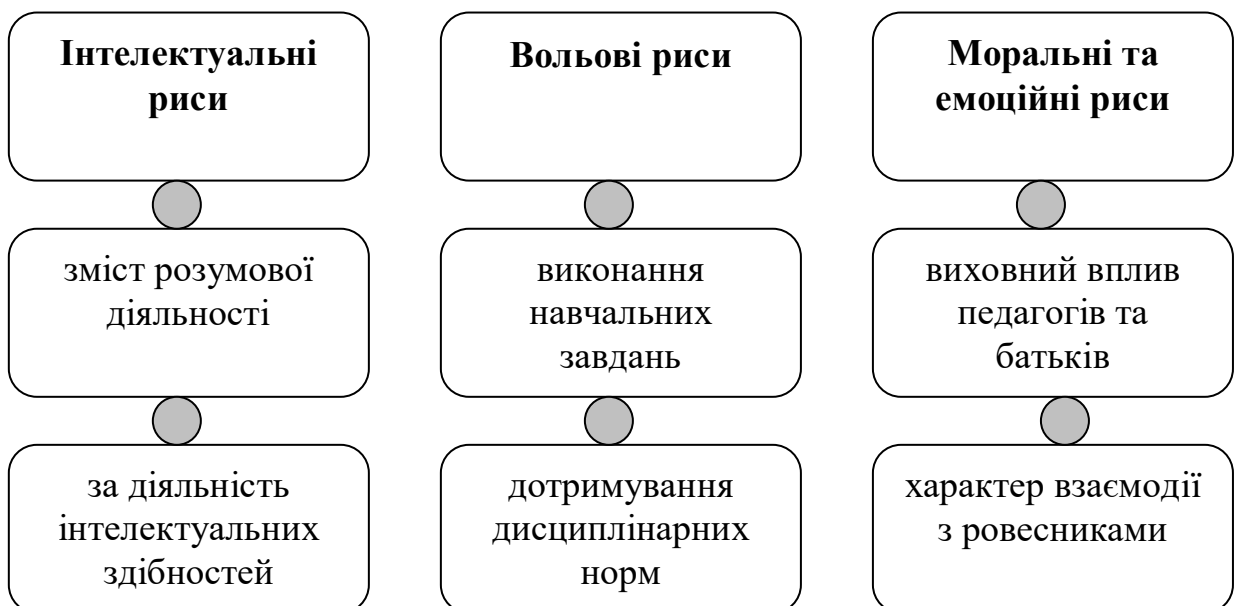

Рис. 2.5.7. Фактори формування рис характеру молодших школярів

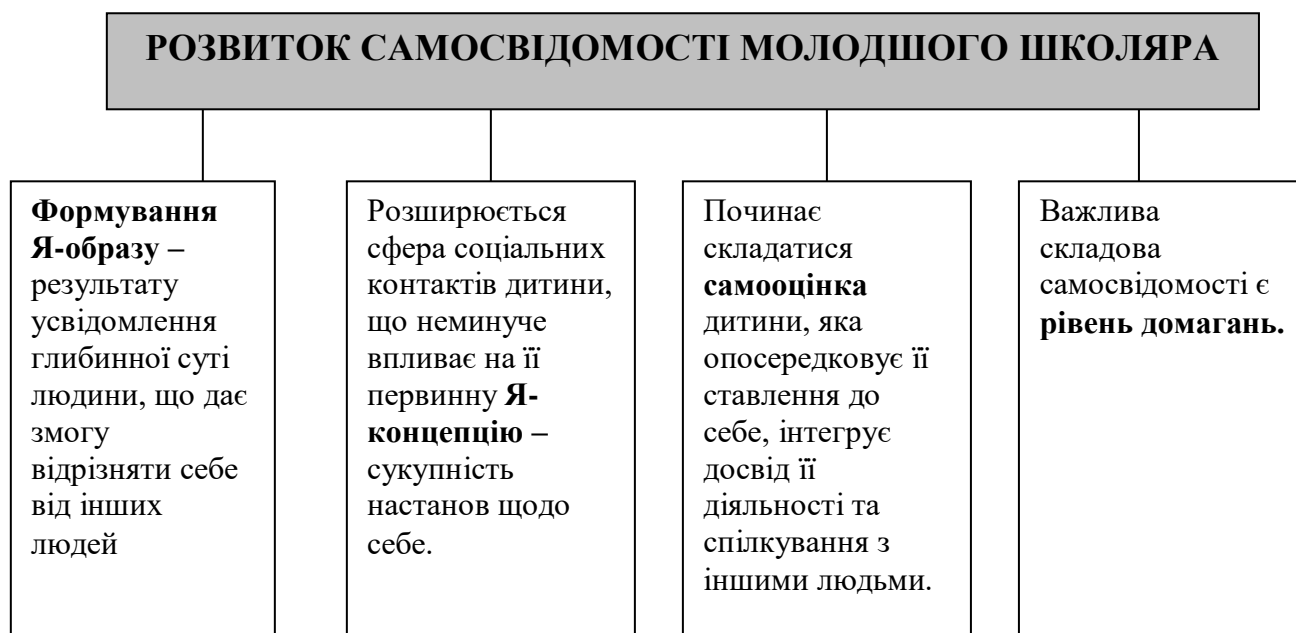

Рис. 2.5.8. Розвиток самосвідомості молодших школярів

РОЗДІЛ 3. ПСИХОЛОГІЯ ДОРΟΣЛІШАННЯ

Дорослішання є етапом онтогенезу людини, який триває від 11-12 до 20 років і охоплює підлітковий вік, ранню та зрілу юність. Головною його особливістю є перехід від дитинства до дорослості. Період дорослішання характеризується якісними і кількісними змінами у біологічній, психологічній, особистісній і соціальній сферах людини. Підліток і юнак відкривають для себе внутрішній світ, ідентифікують себе в соціумі, обирають життєвий шлях на основі ціннісного і професійного самовизначення. Особливо актуальним в період дорослішання є потреба особистості у самоствердженні, самовираженні, самореалізації і саморозвитку.

3.1. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПІДЛІТКА

Підлітковий вік є перший перехідним періодом від дитинства до зрілості. Якісні зміни, що відбуваються в інтелектуальній та емоційній сферах особистості підлітка (інтенсивний, нерівномірний розвиток і ріст організму, особистісні новоутворення та ін.), породжують новий рівень його самосвідомості, потреби у самоствердженні, рівноправному і довірливому спілкуванні з ровесниками і дорослими. Інтенсивний статевий розвиток зумовлює виникнення статевого потягу і пов'язані з ним переживання й інтереси.

Усе це є підставою для виокремлення підлітків в особливу соціально-психологічну, демографічну групу з характерними для неї настановами, цінностями, нормами і манерами поведінки, які утворюють специфічну субкультуру.

Таблиця 3.1.1

Вплив фізичного та фізіологічного розвитку підлітка на його психіку

Фізичні та фізіологічні зміни зростання організму підлітка	
- швидку темпи зростання та дорослішання викликають формування нового образу «Я», посилення інтересу до свого зовнішнього вигляду, однак підліткам характерне незадоволення своєю зовнішністю;	- нерівномірне формування опорно-кісткової системи (зростання рук, ніг та голови випереджає темпи розвитку хребта) супроводжується тимчасовою втратою гармонії в рухах, що примушує підлітка переживати сором'язливість, пригніченість, знижує самооцінку;
- нерівномірний розвиток кровоносної системи (серце росте швидше, ніж судини) може спричинювати погане самопочуття, головний біль, періодичне зниження розумової працездатності;	- у нервовій діяльності підлітка процеси збудження переважають над гальмуванням, що викликає часті перепади настрою, підвищену чутливість, дратівливість;
- розгортання статевого дозрівання, поява вторинних статевих ознак сприяє	

<p>формуванню почуття дорослості як центрального особистісного новоутворення підлітка, забезпечує активізацію статевої ідентифікації, поживляє потяг до спілкування з протилежною статтю.</p>	
---	--

Рис. 3.1.2. Мотиви позитивного ставлення підлітків до школи за Булах

Рис. 3.1.3. Суперечність навчальної мотивації підлітків

Причини та вияви підліткової шкільної дезадаптації

Причини дезадаптації	Вияви дезадаптації
<ul style="list-style-type: none"> - неспроможність адаптуватися до ускладнених умов навчання; - погіршення статусу в класному колективі через його структурні зміни; - занедбана початкова шкільна дезадаптація. 	<ul style="list-style-type: none"> - значне погіршення навчальної успішності, закріплення негативної мотивації учіння; - конфліктні взаємини з вчителями та однокласниками, системні порушення дисципліни; - негативні емоційні переживання підлітка

Рис. 3.1.5. Провідна діяльність підлітка

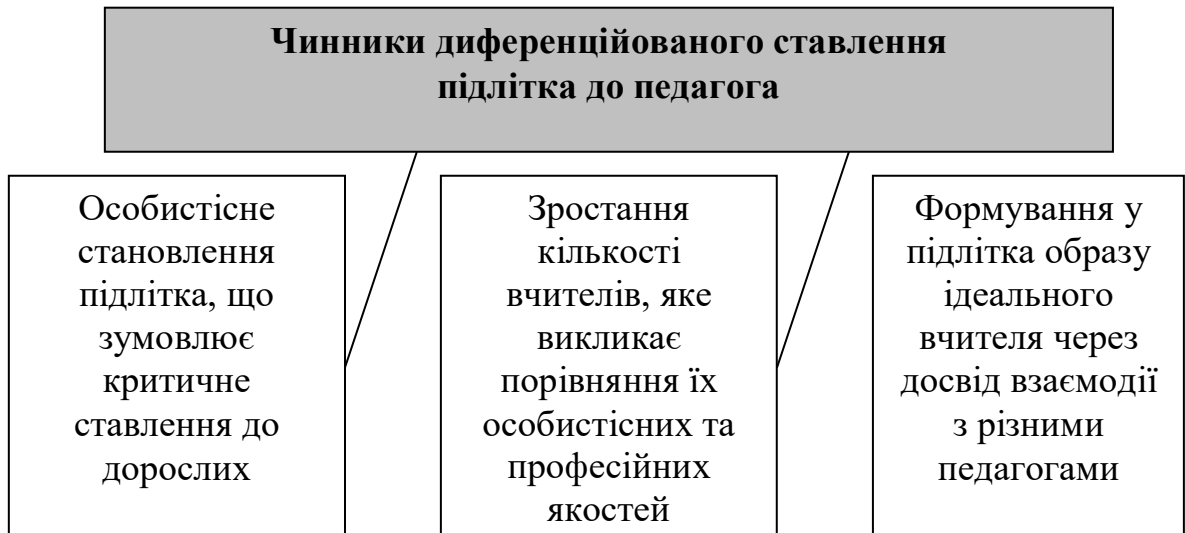

Рис. 3.1.6. Чинники диференційованого ставлення підлітка до педагога

Рис. 3.1.7. Типові причини конфліктів педагогів та підлітків

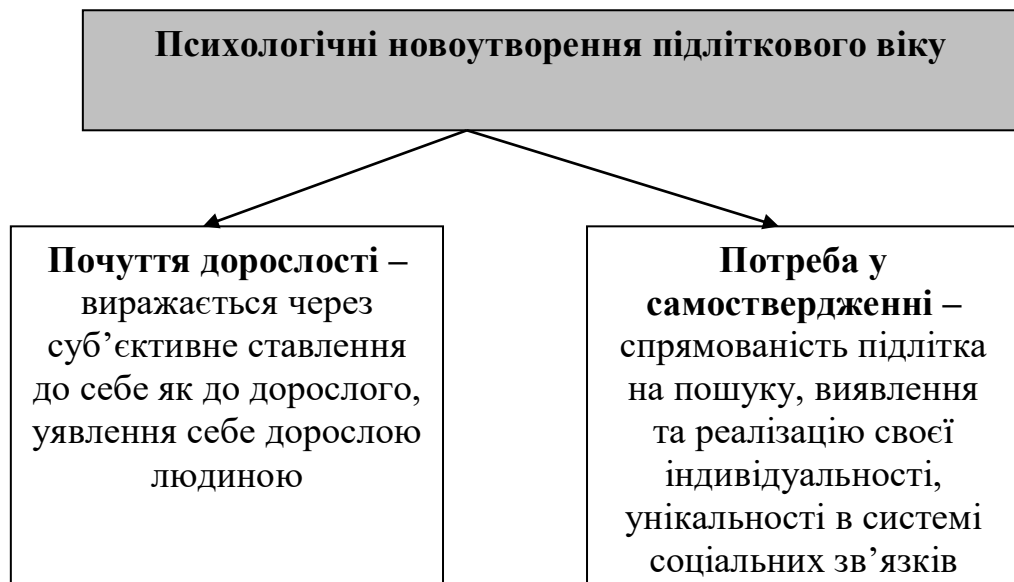

Рис. 3.1.8. Психологічні новоутворення підліткового віку

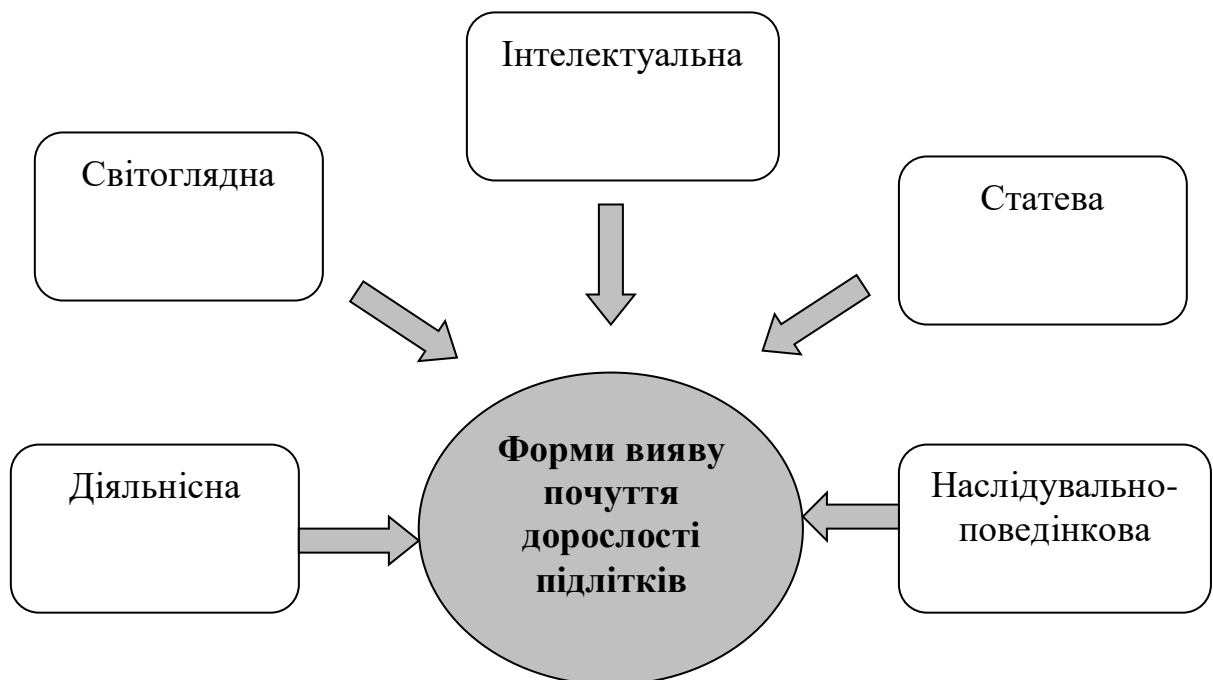

Рис.3.1.9. Форми вияву почуття дорослості підлітків

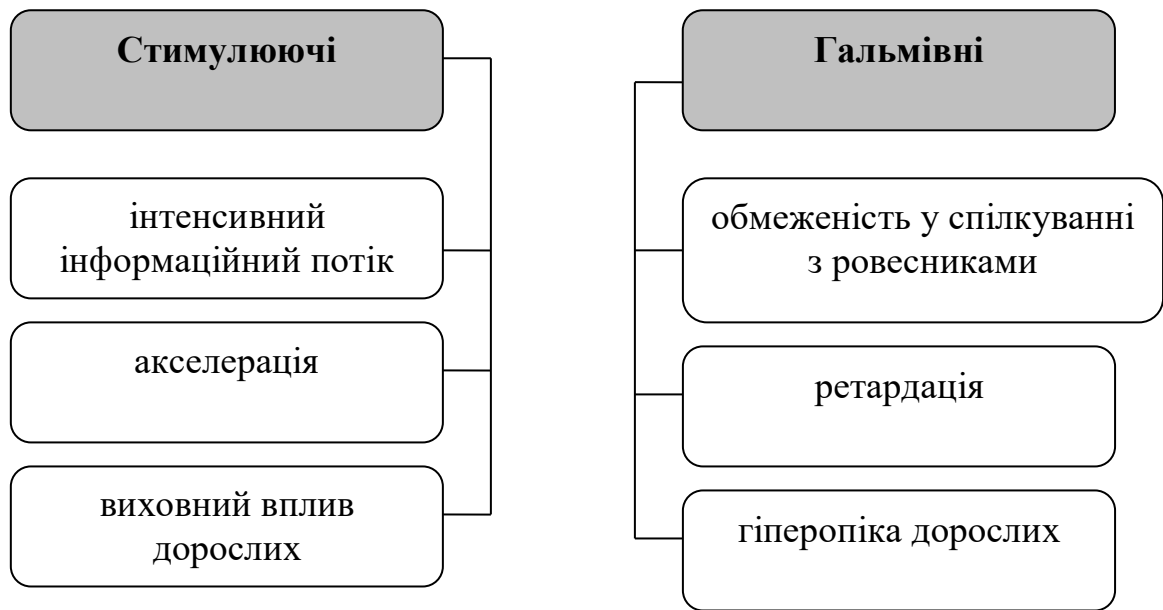

Рис. 3.1.10. Зовнішні фактори формування почуття дорослості підлітків

Рис.3.1.11. Особливості самооцінки в підлітковому віці

Альтернативні погляди психологів щодо підліткової кризи		
Криза виникає через суперечність нових потреб підлітка у визнанні його дорослішання та збереженні старого становлення (В.В. Давидов, В.С. Мухіна)	Підліткова криза – це віддзеркалення суперечностей процесу статевого дозрівання та особистісного становлення підлітка (С. Холл, З. Фройд)	Підліткова криза є необов'язковою для всіх представників цього віку, у багатьох підлітків її взагалі не буває (М. Мід, І.В. Добровіна)

3.2.ДЕЯКІ ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТАРШОГО ШКОЛЯРА (РАННЯ ЮНІСТЬ)

Протягом ранньої юності (від 15-16 до 17-18 років) особистість виходить на рубіж відносної зрілості, у цей період завершуються бурхливий ріст і розвиток її організму, а також первинна соціалізація.

Особистість досягає високого рівня інтелектуального розвитку, збагачує ментальний досвід, уперше масштабно роздивляється свій внутрішній світ, свою індивідуальність, формує цілісний Я-образ, самовизначається у життєвих і професійних планах, осмислено спрямовує свій погляд у майбутнє, що свідчить про перехід її до етапу дорослості.

Рис.3.2.1. Механізм закріплення інфантилізму в юнацькому віці

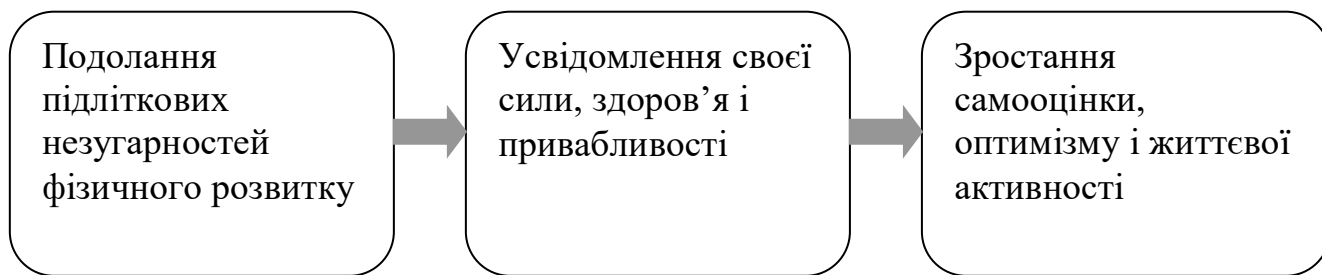

Рис. 3.2.2. Вплив соматичних змін на психіку юнаків

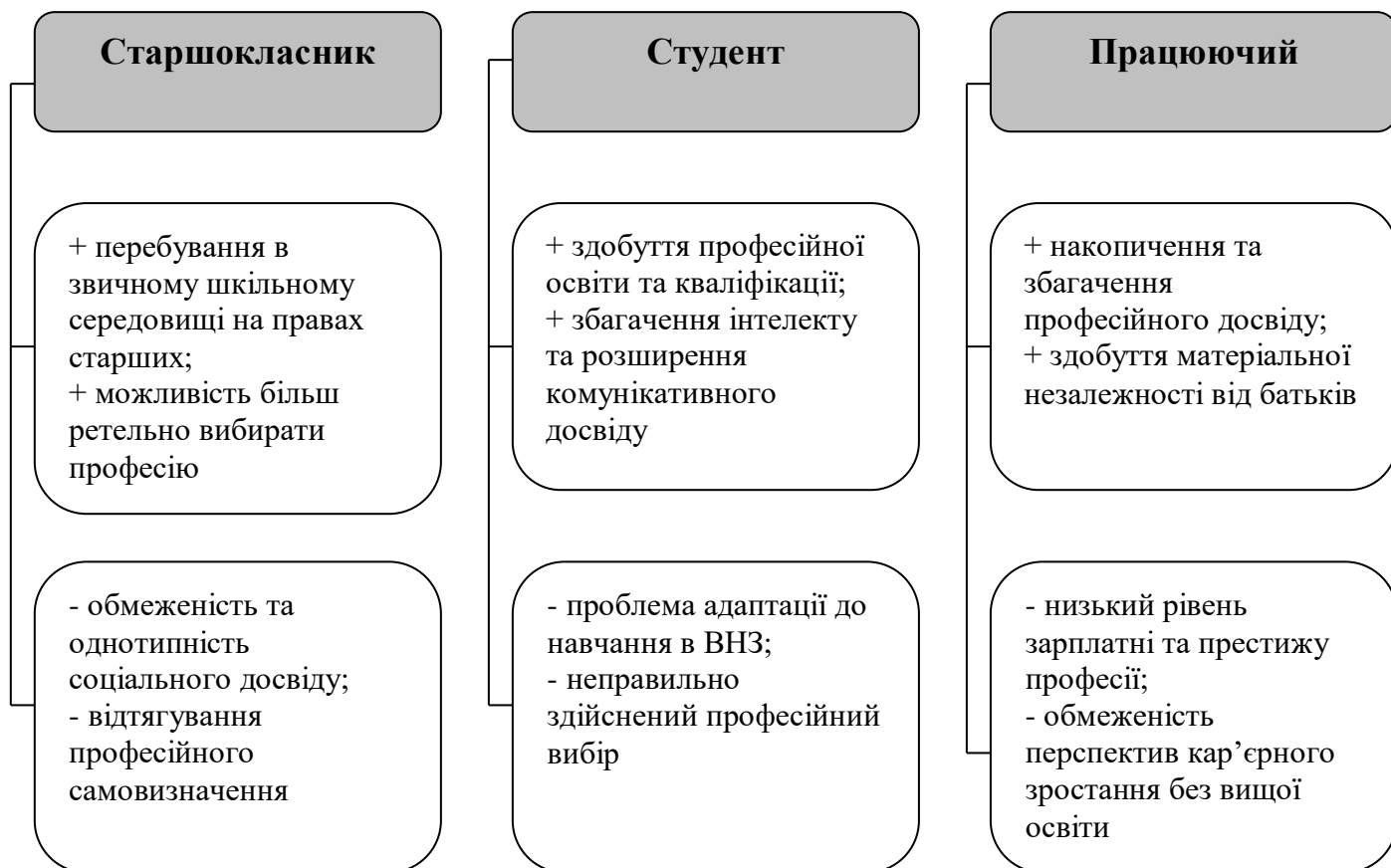

Рис. 3.2.3. Позитивні та проблемні аспекти соціального статусу юнаків

Самовизначення – центральне особистісне новоутворення раннього юнацького віку, що виявляється як формування його представниками подальшого життєвого плану та спосіб його реалізації.

Ідентичність – баланс, узгодженість між внутрішніми психічними якостями особистості та її соціальними ролями, діяльністю й поведінкою.

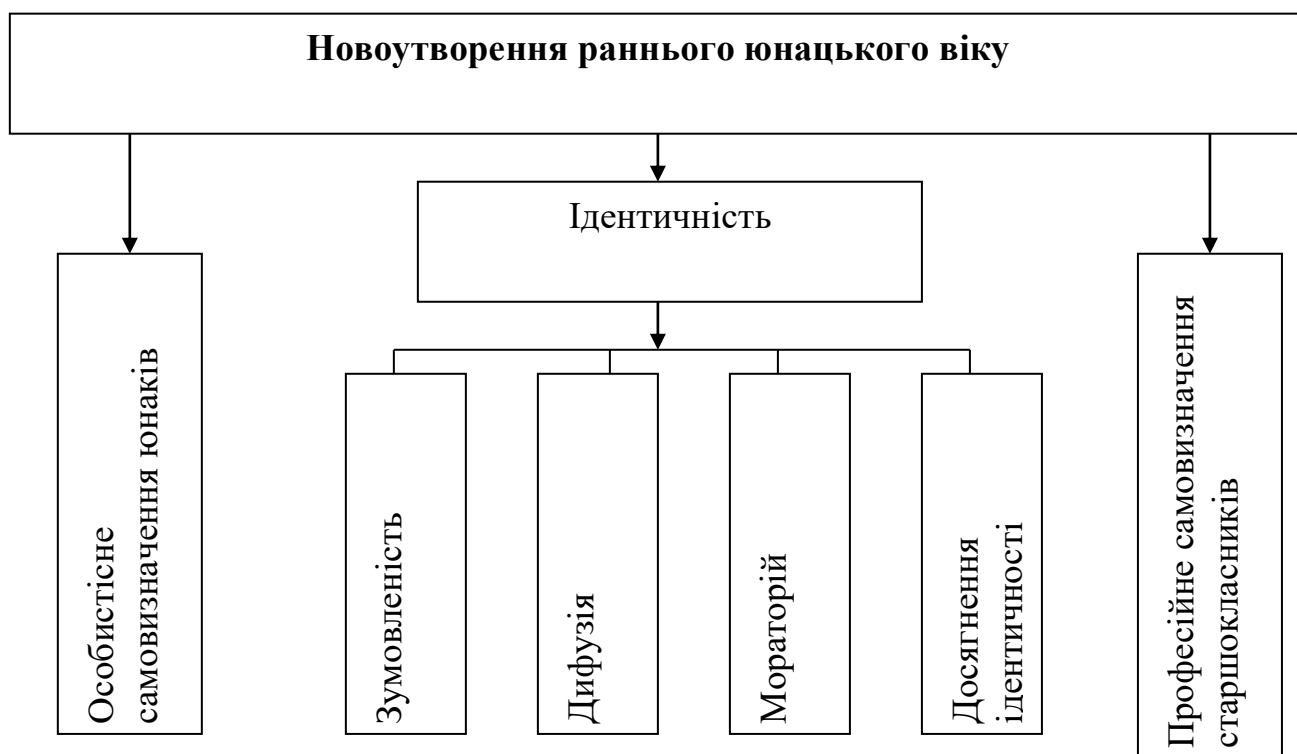

Рис. 3.2.4. Новоутворення раннього юнацького віку

Рис. 3.2.5. Особливості спілкування в ранній юності

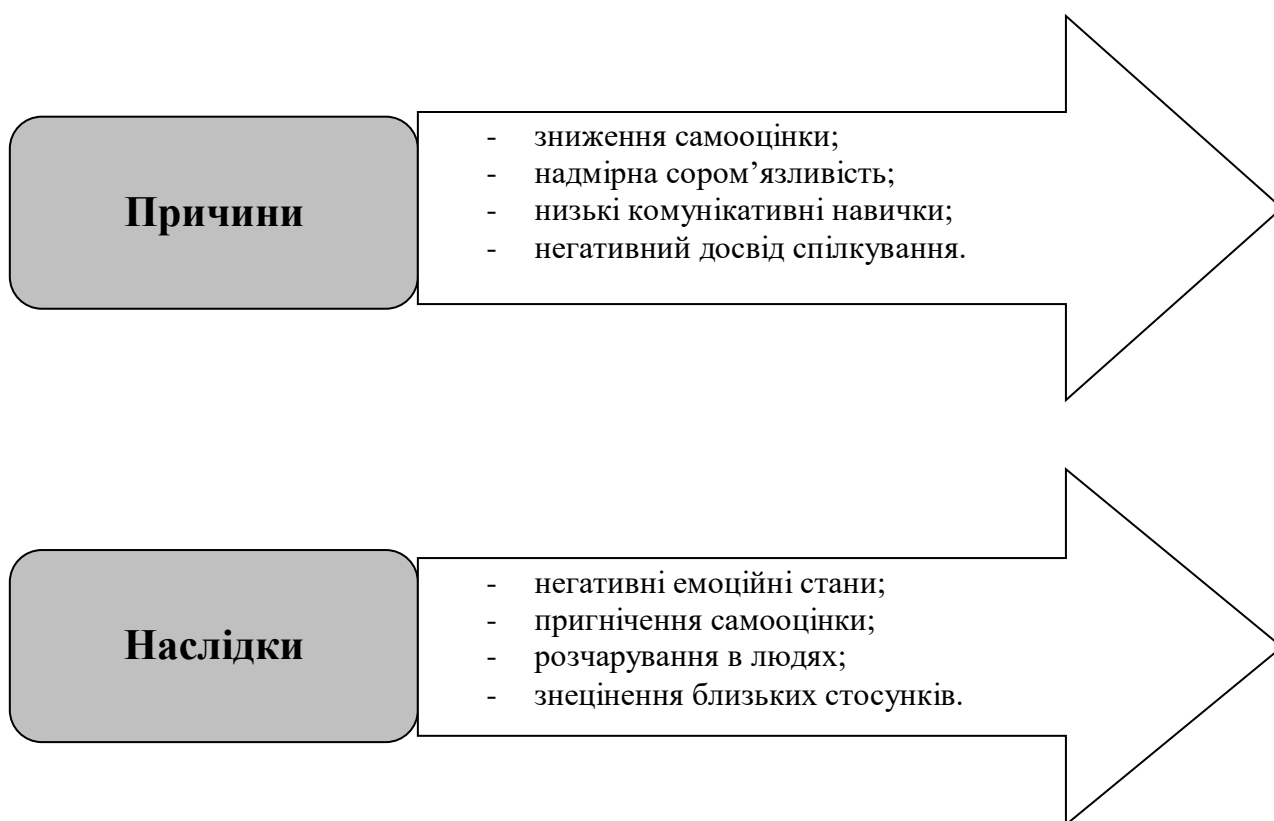

Рис. 3.2.6. Причини та наслідки юнацької самотності

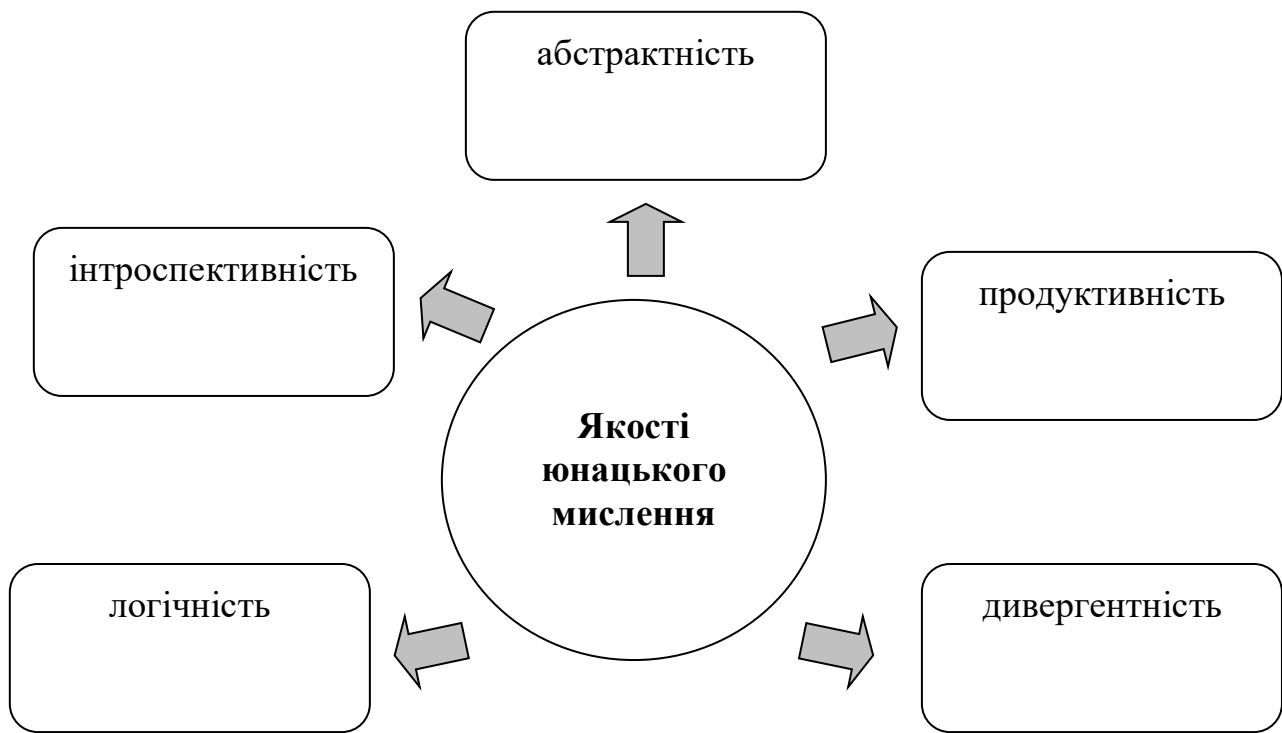

Рис. 3.2.7. Базові якості мислення юнаків

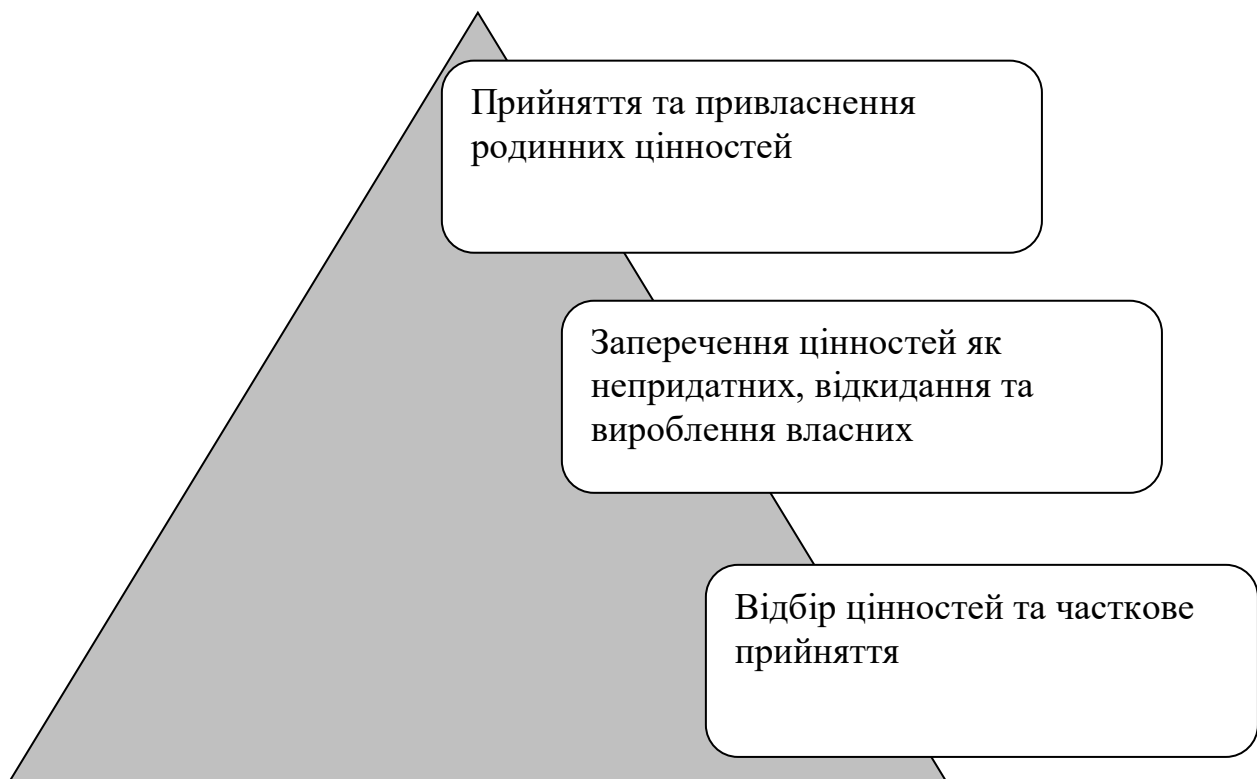

Рис. 3.2.8. Варіанти реагування юнака під час кризи 17-ти років

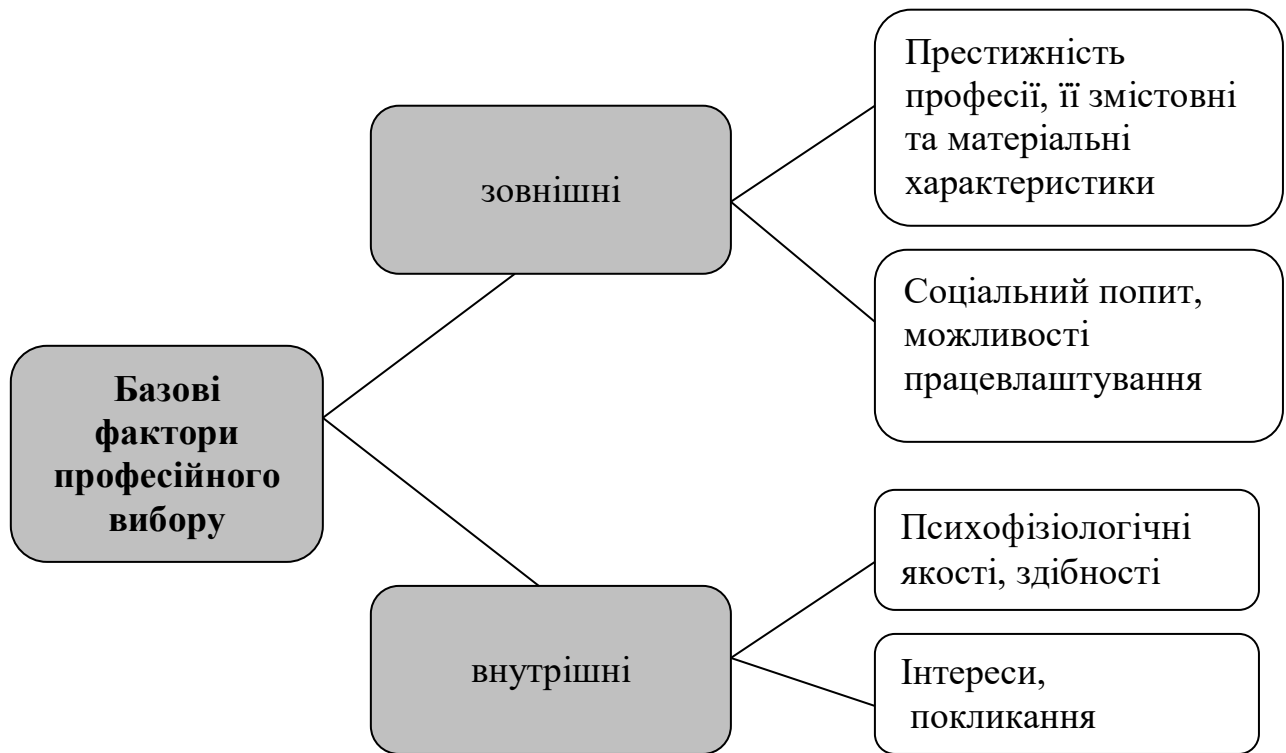

Рис. 3.2.9. Фактори професійного вибору юнацтва

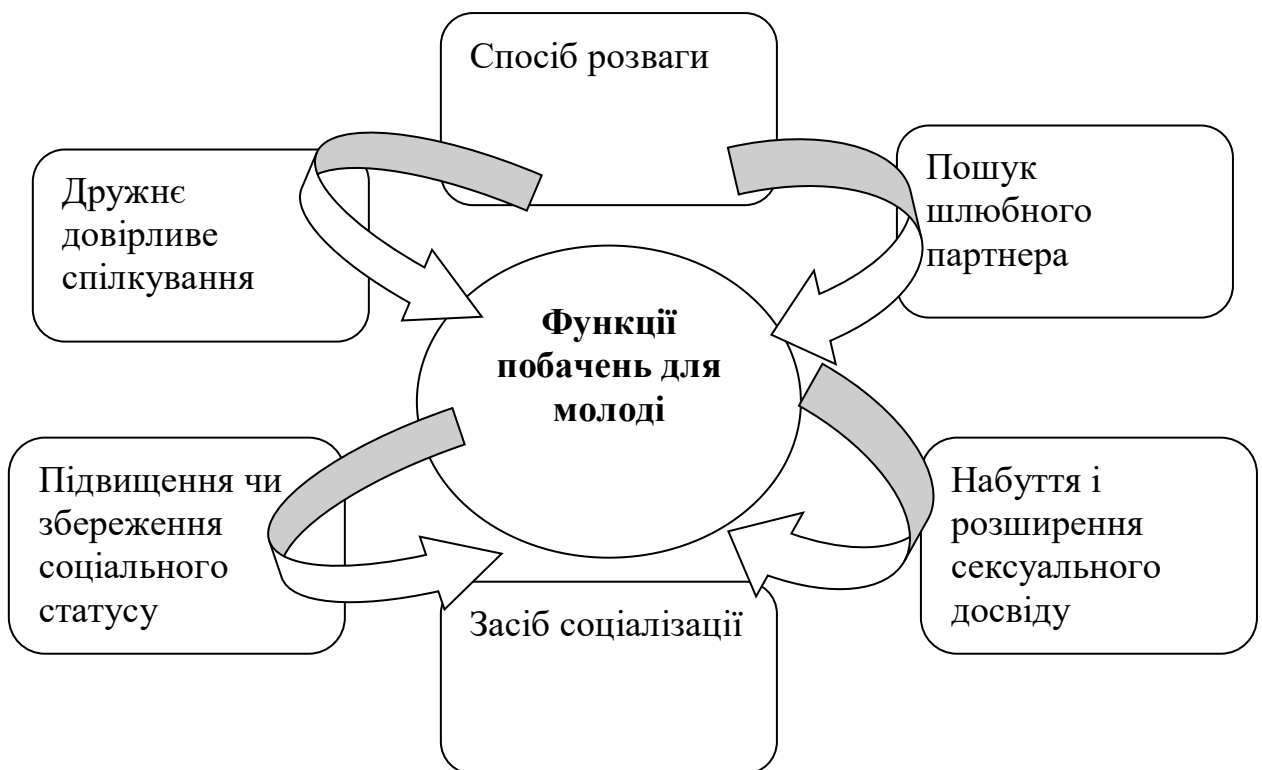

Рис. 3.2.10. Функції побачень для юнацтва

КОРОТКИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Абстрагування (англ. *abstraction*, від лат. *abstraho* – відтягаю, відвертаю) – загальнонауковий метод дослідження, який полягає в уявному відокремленні певної ознаки, властивості предмета від самого предмета чи інших його ознак, властивостей з метою глибшого вивчення складних психічних явищ.

Акмеологія (грец. *акме* – вершина чогось і *logos* – слово, вчення) – галузь психологічної науки, яка вивчає закономірності та механізми розвитку людини на етапі зрілості, досягнення нею високого рівня розвитку.

Акцентуація (лат. *accentus* – наголос) характеру – надмірне вираження окремих рис характеру та їх поєднань, яке є крайнім варіантом норми та межує із психопатією.

Афективні (лат. *affectus* – пристрасть, почуття, хвилювання) реакції – сильні короточасні нервово-психічні збудження, пов'язані переважно із невдачами.

Виховання – діяльність педагогів-вихователів, спрямована на зміну свідомості, світогляду, психіки, ціннісних орієнтацій, знань і способів діяльності особистості, що сприяє її моральному, духовному зростанню і вдосконаленню.

Виховна ситуація – поєднання психологічних, педагогічних, соціальних, матеріальних та інших умов; система взаємопов'язаних об'єктивних і суб'єктивних обставин життєдіяльності вихованця і вихователя.

Виховний вплив – процес організації спільної активної діяльності педагога і учнів з метою зміни моральних, соціально-психологічних характеристик та перебудови поведінки об'єктів виховного впливу.

Вікова психологія – галузь психологічної науки, яка вивчає особливості психічного та особистісного розвитку людини на різних вікових етапах її життя.

Вольова дія – внутрішнє зусилля, необхідне для подолання внутрішніх і зовнішніх труднощів у виконанні певної діяльності.

Генетична (грец. genesis – походження) психологія, або психологія розвитку – галузь психології, що вивчає зумовлені спадковістю психічні процеси і властивості особистості, особливості психічного розвитку, що проявляються у почуттях, відчуттях, уявленнях, а також специфіку процесів, результатом яких є думка.

Генотип (грец. genos – рід і typos – зразок) – сукупність усіх генів організму, успадкованих від батьків.

Гра – діяльність, спрямована на орієнтування у предметній і соціальній дійсності.

Діалектичне (грец. dialektikos, dialektike – мистецтво вести бесіду) мислення – мислення, пов'язане зі здатністю обмірковувати, синтезувати протилежні думки, інтегрувати ідеальне і матеріальне, потенційне і актуальне, реальне і фантастичне.

Дозрівання – послідовне розкриття фізичних, фізіологічних, конституціональних ознак людини як біологічної істоти, що починається у внутрішньоробному періоді, а закінчується з настанням біологічної зрілості.

Емпатія (англ. empathy – співчуття, співпереживання) – здатність емоційно відгукуватися на переживання іншої людини, що виявляється у співчутті, співпереживанні, співстражданні.

Життєвий потенціал – поєднання життєвого досвіду, здібностей, інтелекту, знань, умінь та навичок особистості.

Заохочення (рос. подкрепление) – спонування когось до якоїсь дії певними засобами (похвала, нагорода, переконання, приклад тощо).

Здатність до навчання – система властивостей особистості і діяльності школяра, яка характеризує його можливості у засвоєнні навчальної програми (знань, понять, умінь, навичок та ін.).

Ідентичність (лат. identicus – однаковий, тотожний) – усвідомлена індивідом самототожність; потреба юнаків і дівчат зайняти внутрішню

позицію дорослої людини, усвідомити своє місце у суспільстві, зрозуміти себе і власні можливості.

Імпринтинг – швидке, автоматичне, майже миттєве пристосування організму до умов його життя з використанням готових від народження форм поведінки.

Індивідуалістична акцентуація особистості – спрямованість активності на задоволення насамперед власних потреб, на особисте самоствердження.

Індивідуальний суб'єкт – людина, яка перебуває на вищому рівні активності та самоактивності, цілісності (системності), автономності.

Індивідуальність – неповторне, унікальне поєднання рис і особливостей людини, що зумовлює її несхожість з іншими людьми.

Інтелектуальна (лат. intellectualis, від intellectus – розуміння, відчуття, сприйняття) рефлексія (лат. reflexio – відображення) – усвідомлення та регуляція особистістю особливостей та перебігу власної інтелектуальної діяльності.

Інтерес – форма вияву пізнавальної потреби, яка забезпечує спрямованість особистості на усвідомлення цілей, предмету, засобів і процесу діяльності та сприяє ознайомленню з новими фактами дійсності.

Інтроекція (лат. intro – всередині і jectio – вкидання) – безпосереднє включення індивідом у свою психіку поглядів, думок тощо інших людей без розрізнення ним власних і чужих уявлень.

Категорійність – особливість сприйняття немовляти, коли об'єкти, що певною мірою відрізняються за своїми фізичними ознаками та належать до різних класів (категорій), мають для спостерігача більше відмінностей, ніж належні до однієї категорії об'єкти із суттєвими фізичними відмінностями.

Категорія (грец. kategoria – ознака, обвинувачення) – усвідомлення вражень про властивості, характерні для подібних, але не ідентичних предметів, явищ.

Класифікація (лат. *class/s* – розряд і *facere* – робити) – загальнонауковий метод дослідження, який дає змогу на основі виокремлених головних і другорядних ознак визначити групи чи класи явищ.

Когнітивний (лат. *cognitio* – знання, пізнання) **досвід** – рівень ментального досвіду, на якому відбувається забезпечення процесу збереження, впорядкування, перетворення і відтворення у психіці людини сприйнятої інформації, стійких закономірностей навколишнього світу.

Комунікативна (лат. *communicativus*, від *communicatio* – зв'язок) **рефлексія** – усвідомлення та регуляція особистістю особливостей та перебігу спілкування з іншими людьми.

Конкретизація (франц. *concretisation* – уточнення) – загальнонауковий метод дослідження, який полягає у застосуванні теоретичних знань до конкретної ситуації задля поглибленого її розуміння.

Криза (грец. *krisis* – рішення, переломний момент) – нормативний, нестабільний процес, який виникає під час переходу людини від одного вікового періоду до іншого, пов'язаний з якісними перетвореннями в особистісних стосунках, діяльності, свідомості і виявляється у цілісних психічних і особистісних змінах (виникненні новоутворень).

Криза ідентичності – особливий момент розвитку, коли однаково динамічно посилюється вразливість і розвивається потенціал особистості.

Лонгітюдний (англ. *longitude* – довгота) **метод** – метод вікової та педагогічної психології, суть якого полягає у вивченні одних і тих самих осіб чи їх груп у різні моменти їхнього життя.

Ментальний досвід – система психічних утворень і породжених ними психічних та інтелектуальних станів, що забезпечують пізнання дорослою людиною світу і зумовлюють конкретні властивості її інтелектуальної діяльності.

Ментальний простір – динамічна форма ментального досвіду, яка актуалізується у конкретній пізнавальній взаємодії особистості зі світом, постаючи сферою творення і синтезування інформації.

Ментальні структури інтелекту – інтелектуальні здібності, що забезпечують збереження, впорядкування, перетворення і відтворення людиною сприйнятої інформації, регулювання інтелектуальної діяльності.

Метод експерименту (лаг. *experimentum* – проба, дослід) – загальнопсихологічний метод дослідження, основним завданням якого є створення дослідником умов, у яких виявляються психічні явища, відбувається контролювання їх перебігу.

Метод поперечних зрізів – метод вікової та педагогічної психології, який полягає в одночасному порівнянні різних вікових груп досліджуваних (новоутворень, особливостей навчальної діяльності, розвитку тощо).

Мислення – суспільно зумовлений, нерозривно пов'язаний з мовою пізнавальний процес, який полягає в узагальненому та опосередкованому відображенні дійсності.

Моделювання (франц. *modeler* – ліпити, формувати) – загальнонауковий метод дослідження, завданням якого є встановлення схожості (аналогії) явищ, адекватності одного об'єкта іншому та створення на цій основі простої за структурою і змістом моделі об'єкта, що відображає складніший об'єкт – оригінал.

Мотив (франц. *motif*, від лат. *motus* – рух) – спонукання до діяльності, пов'язане із задоволенням потреб людини.

Мотиваційна криза – послаблення чи зміна основних мотивів діяльності особистості.

Навички – стійка, удосконалена у результаті багаторазових, цілеспрямованих вправ дія.

Навчальна діяльність – цілеспрямована діяльність учнів, результатом якої є розвиток особистості, інтелекту, здібностей, засвоєння знань, оволодіння уміннями та навичками.

Навчання – спільна діяльність педагога і дитини, зорієнтована на засвоєння знань, умінь і навичок, способів пізнавальної діяльності.

Наслідування – відтворення дій, ідеалів, рис характеру, творчої манери інших осіб.

Образ фізичного Я – уявлення про свій тілесний образ, порівняння та оцінювання себе з точки зору еталону мужності або жіночності.

Обсяг уваги – кількість об'єктів, на яких індивід може зосереджуватися одночасно.

Операція навчальної діяльності – свідомі цілеспрямовані дії, які в результаті багаторазового повторення включаються у більш складні дії, поступово з об'єкта свідомого контролю перетворюються на спосіб виконання складнішої дії.

Особистісна рефлексія (лат. reflexio – відображення) – заглиблення у світ власних вчинків, почуттів, переживань, співвіднесення їх із навколишньою дійсністю.

Особистісне самовизначення – процес свідомого визначення суб'єктом своєї сутності та місця у системі суспільних відносин, світі, що виявляється в активному ставленні людини до себе та навколишньої дійсності.

Особистість – духовна, соціально-психологічна інстанція людини, функціями якої є виокремлення себе з оточення, само-спричинення внутрішньої і зовнішньої активності, самовираження та саморозвиток у цілісній життєдіяльності, активне переживання у часі і просторі свого існування (екзистенції).

Педагогічна майстерність – оволодіння педагогом кращими зразками, еталонами та рівнем педагогічної діяльності, педагогічного спілкування, професійної поведінки, що забезпечує високі результати навченості, вихованості і розвитку учнів.

Переконання – усвідомлені потреби, які спонукають особистість діяти відповідно до її принципів і ціннісних орієнтацій.

Підкріплення – фактор розвитку дитини, який виявляється у винагороді, схваленні, позитивній оцінці її дій, вчинків, ставлень і позицій.

Пізнавальна самодіяльність – самостійний пошук та набуття знань, формування корисних умінь і навичок.

Пізнавальні інтереси – група мотивів, пов’язана зі змістом і процесом учіння, спрямована на опанування способом певної діяльності.

Порівняння – загальнонауковий метод дослідження, що полягає у зіставленні одних понять, явищ, фактів з іншими для встановлення їх подібності чи відмінності.

Поріг чутливості – величина подразника, який викликає або змінює яскравість сприйняття, силу відчуття.

Проблемне навчання – система методів, засобів, що шляхом розв’язування проблемних завдань у процесі засвоєння нових знань формують в учнів творче мислення та пізнавальні інтереси.

Програмоване навчання – система подавання теоретичного матеріалу та організованих форм навчальної роботи учня, що сприяють йому у самостійному здобуванні знань, оволодінні уміннями і навичками.

Продуктивність навчальної діяльності – швидкість і якість засвоєння знань, формування узагальнених способів дій.

Професійна самооцінка – оцінка себе як суб’єкта професійної діяльності.

Психіка (грец. psychikos – душевний) – функція мозку, сутність якої полягає у відображенні дійсності через відчуття, сприймання, уяву, мислення, почуття тощо.

Психічне здоров’я – збалансованість внутрішнього (духовні, моральні, когнітивні, емоційні, фізіологічні, фізичні потенції) і зовнішнього (вимоги соціального оточення, відповідність стилю навчання і виховання дітей особливостям розвитку їх особистості) у життєдіяльності індивіда.

Психологічне тестування (англ. test – випробування) – загальнопсихологічний метод дослідження, який полягає у виконанні досліджуваним певного завдання чи їх серій.

Рівень наукованості – вміння виокремити навчальне завдання та перетворити його на самостійну мету пізнавальної діяльності.

Рівень психічного розвитку – актуальний стан психічних процесів і властивостей, виражений у кількісних, якісних і структурних характеристиках.

Розвиток – процес зміни психічних функцій і особистості в цілому під впливом взаємодії з іншими людьми, при оволодінні провідною діяльністю, у процесі пізнання світу і самопізнання, самоактивності, самотрансцендентації.

Самоактуалізація – прагнення людини до найповнішого виявлення і розвитку своїх можливостей.

Самовиховання – управління суб'єктом своєю діяльністю, спілкуванням, поведінкою, переживаннями, спрямованими на зміну своєї особистості відповідно до усвідомлених цілей, ідеалів і переконань задля самовдосконалення.

Самооцінка – суб'єктивне сприйняття і оцінка особистістю досягнутих результатів і сформованих якостей.

Самопізнання – процес, який ґрунтується на самоспостереженні, самоаналізі та самооцінюванні особистості та особливостей її життєдіяльності.

Самосвідомість – образ себе, оцінка і ставлення до себе.

Самоспостереження – спостереження за своїми діями, поведінкою, переживаннями, думками й іншими проявами психічного та особистісного життя.

Самостійна робота – цілеспрямована, внутрішньо мотивована та організована самим суб'єктом навчальна діяльність.

Світогляд – система поглядів на об'єктивний світ і місце в ньому людини.

Сенсорні (лат. *sensus* – відчуття) еталони – вироблені людством уявлення про основні варіанти кожного виду властивостей і відношень

(кольорів, форм, розмірів предметів, їх розташування у просторі, висоти звуків тощо).

Систематизація (франц. *systema User*, від грец. *systema* – система) – загальнонауковий метод дослідження, що передбачає групування, приведення у систему певних особливостей за конкретними (основними, додатковими, другорядними тощо) ознаками.

Смислові системи – утворення, які впорядковують життєвий досвід, організовують мислення людини та зумовлюють певну її поведінку.

Соціалізація (лат. *socialis* – суспільний) – результат освіти, процес опанування, відтворення соціального досвіду, норм і цінностей засвоєних особистістю у навчанні і вихованні, а також в умовах стихійної та організованої дії чинників соціального оточення.

Соціальна орієнтація особистості – усвідомлення своєї належності до соціальної спільноти (національної, професійної), вибір власного майбутнього соціального становища і шляхів його досягнення.

Соціальний вік – вік, який визначають з огляду на відповідність становища людини існуючим у конкретному соціумі нормам.

Соціальні порівняння – порівняння себе з ровесниками, іншими людьми, своїм ідеалом, а також із собою в минулому, актуальному теперішньому, потенційному близькому і віддаленому майбутньому.

Спосіб дії – сукупність операцій планування, організування умов, необхідних перетворень і контролю за виконанням дії, що забезпечує її результат.

Спостереження – загальнопсихологічний метод дослідження, який ґрунтується на тому, що будь-які психічні явища виявляються у зовнішній поведінці: діях, жестах, виразах обличчя, позах, мовленнєвих реакціях людини тощо.

Сприйняття – пізнавальний процес, який полягає у цілісному відображенні предметів і явищ, здатності індивіда отримувати багато наочних, звукових, тактильних і смакових вражень.

Стійкість уваги – здатність тривалий час зосереджуватися на абстрактному, логічно організованому чи конкретному матеріалі.

Стрес (англ. **stress**, букв. **напруга**) – стан організму, що виникає у відповідь на дію несприятливих зовнішніх чи внутрішніх чинників.

Суб'єктивна активність – активність, яка визначає спрямованість зусиль суб'єкта (гри, навчання, праці), зміну їх тенденцій.

Теоретичний аналіз (грец. **analysis** – **розкладання**) – загальнонауковий метод дослідження, який забезпечує розчленування явища, що вивчається, на елементи, розкриття його структури і специфіки.

Теоретичний синтез (грец. **synthesis** – **складання**) – загальнонауковий метод дослідження, який дає змогу відтворити психічне явище в цілості, у системі найсуттєвіших зв'язків і опосередкувань, обґрунтувати актуальну щодо нього концепцію.

Типологізація – загальнонауковий метод дослідження, який полягає у розподілі систем об'єктів на групи з допомогою узагальнень, ідеалізованої моделі чи типу, у виявленні подібних і відмінних ознак в об'єктах, що вивчаються, у пошуку надійних способів їх ідентифікації за суттєвими властивостями.

Увага – спрямованість і зосередженість свідомості на певному предметі, явищі, людині тощо.

Узагальнення – загальнонауковий метод дослідження, що має на меті об'єднання різних фактів, які характеризують психічне явище, що вивчається, виокремлення на цій основі головних із них.

Уміння – здатність використовувати наявні знання, поняття, оперувати ними для виявлення суттєвих властивостей об'єктів і явищ, успішного розв'язання теоретичних і практичних завдань.

Упізнавання – ототожнення об'єкта чи події, що сприймається, з одним із зафіксованих у пам'яті образів (еталонів).

Учіння – стихійний або цілеспрямований процес засвоєння людиною знань, вироблення вмінь і навичок, розвиток особистості, інтелекту, що

відбувається в умовах індивідуальної або спільної діяльності, спілкування з ровесниками або старшими шляхом спостереження за поведінкою та діяльністю інших людей, їх наслідування, а також у процесі сприймання та аналізу інформації у засобах масової інформації.

Уява – психічна діяльність, що полягає у створенні уявлень, мислених ситуацій, які в дійсності не сприймалися людиною.

Я-концепція – відносно стійка, більш-менш усвідомлена система уявлень особистості про себе, яка переживається нею як неповторна і є основою її самовизначення у світі, взаємодії з іншими людьми, ставлення до себе.

Я-образ – результат усвідомлення глибинної суті людини, що дає змогу відрізнити себе від інших людей.

Я-цінність – відображені суб'єктом сфери його існування, через які відбувається виокремлення ним себе, своєї особистості, свого Я.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Базова

1. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб./ О. В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
2. Заброцький М.М. Основи вікової психології. Навчальний посібник. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан.- 2004. – 112с.
3. Поліщук В.М. Вікова і педагогічна психологія: навчальний посібник/ В.М. Поліщук.- Вид.3-тє, виправ.- Суми: Університетська книга, 2010.- 352 с.
4. Психологія\ За ред. Ю.Л. Трофімова.- К.: Либідь.-1999.- 558 с.
5. Психология. Словарь / Под ред. А.В.Петровского и др. – М., 1990. – 517с.
6. Психологічний словник / За ред. В.І.Войтка. – К., 1982. – 224 с.
7. Савчин М. В., Василенко Л. П. Вікова психологія: Навчальний посібник. – К.: Академвидав.- 2005. – 360 с.
8. Сергієнкова О.П., Столярчук О.А., Коханова О.П., Пасєка О.В. Вікова психологія. Навч. посібник.- К.: Центр учбової літератури, 2012.- 384 с.

Допоміжна

1. Абрамова Г.С. Психология развития: Учеб. пособие. – М., 2000.
2. Аминов Н.А. Диагностика педагогических способностей. – М. – Воронеж, 1997.
3. Амонашвили Ш.А. Психологические основы педагогики сотрудничества. – К., 1991.
4. Бадмаев Б.Ц. Психология в работе учителя: В 2-х кн. – М., 2000.
5. Бандура А., Уолтере Р. Подростковая агрессия: Изучение влияния воспитания и семейных отношений: Пер. с англ. Ю. Брянцевой, Б. Красовского. – М., 2009.
6. Башкатов И.П. Психология неформальных подростково-молодежных групп. – М., 2000.

7. Белякова Е.Г. Нравственное развитие ребенка: психологический аспект: Учеб. пособие. – Тюмень, 2009.
8. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Люди, которые играют в игры: Психология человеческой судьбы. – М., 2008.
9. Божович Л.И. Проблемы формирования личности: Избр. психол. тр. / Под ред. Д. И. Фельдштейна. – М. – Воронеж, 2001.
10. Валлон А. Психическое развитие ребенка: Пер. с франц. – СПб., 2001.
11. Возрастная и педагогическая психология /Под ред. М. В. Гамезо. – М., 1984.
12. Возрастная и педагогическая психология: Хрестоматия / Сост. И. В. Дубровина, А.М. Прихожан, В.В. Зацепин. – М., 1999.
13. Волков Б.С., Волкова Н.В. Основные закономерности психического развития ребенка. – М., 1999.
14. Воспитание трудного ребенка: дети с девиантным поведением: Учеб.-метод. пособ. / Под ред. М. И. Рожкова. – М., 2001.
15. Воспитательный процесс: изучение эффективности: Метод, реком. / Под ред. Е.И. Степановой. – М., 2001.
16. Гуткина Н.И. Психологическая готовность к школе. – М., 2000.
17. Джонсон Д. Методы обучения: обучение в сотрудничестве: Пер. с англ. З. С. Замчук. – СПб., 2001.
18. Еникеева Д. Д. Как предупредить алкоголизм и наркоманию у подростков: Учеб. пособие. – М., 2009.
19. Захаров А.И. Предупреждение отклонений в поведении ребенка. – СПб., 2000.
20. Карпенчук С.Г. Самовиховання особистості. – К., 2011.
21. Кащенко В.П. Педагогическая коррекция. Исправление недостатков характера у детей и подростков. – М., 1999.
22. Климов Е.А. Психология: воспитание, обучение: Учеб. пособие. – М., 2000.

23. Коломинский Я.Л. Психология взаимоотношения в малых группах (общение и возрастные особенности): Учеб. пособие. – Минск, 2000.
24. Кон И.С. Психология ранней юности: Книга для учителя. – М., 1989.
25. Костюк Г.С. Вікова психологія. – К., 1978.
26. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. – К., 1989.
27. Крайг Г. Психология развития. – СПб., 2002.
28. Краткий психологический словарь. – М., 1985.
29. Кривцова С.В., Мухаматулина Е.А. Тренинг: навыки конструктивного взаимодействия с подростками. – М., 1999.
30. Лесгафт П.Ф. Психология нравственного и физического воспитания / Под ред. М. П. Ивановой. – Воронеж, 1998.
31. Лисина М. И. Общение, личность и психика ребенка / Под ред. А. Г. Рузской. – М. – Воронеж, 1997.
32. Ляудис В.Я. Психология инновационного обучения в диалоге с культурно-исторической психологией Л. С. Выготского // Известия Акад. пед. и соц. наук. – 1996. – № 1.
33. Майорова И.П. Неуспеваемость: как выявить и устранить ее причины. – СПб., 1998.
34. Мдиван М.О. Подросток в информационной среде. – М., 1999.
35. Менчинская Н.А. Проблемы обучения, воспитания и психического развития ребенка: Избр. психол. тр. / Под ред. Е. Д. Божович. – М. – Воронеж, 1998.
36. Минияров В.М. Психология семейного воспитания (диагностико-коррекционный аспект). – М. – Воронеж, 2000.
37. Мудрик А. В. Общение в процессе воспитания: Учеб. пособие. – М., 2001.
38. Нижегородцева И.В., Шадрикова В.Д. Психолого-педагогическая готовность ребенка к школе. – М., 2001.

39. Никитина Н.Н., Гаджиева Н.М. Основы саморазвития личности учителя: Учеб.- метод. пособие. – Ульяновск, 1996.
40. Овчинникова Т.И. Личность и мышление ребенка: диагностика и коррекция. – М., 2000.
41. Пашукова Т.И. Эгоцентризм у подростков в юношеском возрасте: причины и возможности коррекции: Учеб.- метод. пособие. – М., 1998.
42. Пешковская В.Р. Развитие познавательных процессов учащихся начальной школы: Метод. реком. – СПб, 2000.
43. Пиаже Ж. Интеллектуальное обеспечение саморазвития. Психология саморазвития / Г. А. Цукерман, Б. М. Мастеров. – М., 1995.
44. Планирование воспитательной работы в классе: Метод. пособие / Под ред. Е.И. Степановой. – М., 2001.
45. Практикум по возрастной и педагогической психологии / Под ред. А. И. Щербакова. – М., 1987.
46. Прихожан А.М. Тревожность у детей и подростков: психологическая природа и возрастная динамика. – М. – Воронеж, 2000.
47. Проблемы адаптации учителя к профессиональной деятельности / Сб. ст. под ред. Н.Н. Никитиной. – Ульяновск, 1998.
48. Проскурин В.Н. и др. Диагностика развития личности и формирования ученического коллектива: Учеб. пособие. – Ярославль, 1997.
49. Психология воспитания / Под ред. В.А. Петровского. – М., 1995.
50. Развитие личности школьника в воспитательном пространстве. Проблемы управления / Под ред. Н.Л. Селивановой. – М., 2001.
51. Развитие творческой активности школьников / Под ред. А. М. Матюшкина. – М., 1991.
52. Реан А.А., Костромина С.Н. Как подготовить ребенка к школе. – СПб, 1998.
53. Рождественская Н.А. Как понять подростка: Учеб. пособие. – М., 1998.
54. Савчин М.В. Актуальні питання самоутвердження старшокласників у трудовій діяльності: Психологія. – К.: Рад. школа, 1985. – Вип. 24.

55. Савчин М.В. Як навчити учнів-підлітків вчитися: Метод. посіб. для вчителів і шкільних психологів. – Дрогобич: Відродження, 1996.
56. Савчин М.В., Василенко Л.П. Вікова психологія. – Дрогобич: Відродження, 2011.
57. Снайдер М. Ребенок как личность: становление культуры справедливости и воспитание совести. – М. – СПб., 1994.
58. Учебная деятельность младшего школьника: диагностика и коррекция неблагополучия / Под ред. Ю.З. Гильбуха. - К., 1993.
59. Учитель и психическое развитие школьников / Под ред. А.К. Марковой, Т.А. Шиловой. – М., 1993.
60. Фельдштейн Д.И. Психология взросления: структурно-содержательные характеристики процесса развития личности. – М., 1999.
61. Фридман Л.М. Изучение процесса личностного развития ученика. – М. – Воронеж, 1998.
62. Фридман Л.М. Психология воспитания. Книга для тех, кто любит детей. – М., 2000.
63. Хуторской А.В. Развитие одаренности школьников: методика продуктивного обучения. – М., 2000.
64. Шилова Т.А. Психологическая типология школьников с отставанием в учении и отклонениями в поведении. – М., 1995.

Інформаційні ресурси

1. <http://chitalka.info/> Студентська електронна бібліотека МАУП «Читалка». Безкоштовні електронні підручники он-лайн серії «Психологія».
2. <http://readbookz.com/> Бібліотека он-лайн Readbookz.com. В розділі «Психологія» - електронні книги з соціальної психології особистості, загальної психології, конфліктології тощо.
3. <http://zipsites.ru/> Портал ZipSites.ru - безкоштовна електронна інтернет-бібліотека. В рубриках «Філософія, психологія» - електронні книги з загальної, соціальної, вікової, дитячої, педагогічної психології, психології творчості, особистості та інших галузей психології.

4. <http://psylib.kiev.ua/> Психологічна бібліотека Київського Фонду сприяння розвитку психічної культури. Даний ресурс містить максимально широкий спектр ключових текстів з психології, психогігієни, філософії, релігії, культурології та ін.

5. <http://psychology.net.ru/> Проект "Мир психологии". На сайті представлені науково-популярні статті за різноманітними напрямками психологічної науки, популярні психологічні тести, біографії відомих психологів.

6. www.ikpp.npu.edu.ua/index.php?limitstart У розділі. «Освітні ресурси» представлено корисні посилання на найкращі сайти з проблем загальної та дитячої психології.

7. <http://youalib.com/> Електронна бібліотека «Психологія» містить повнотекстові версії таких видань: 1. Карнегі Д. Як завоювати друзів та впливати на людей; 2. Бедь В.В. Юридична психологія; 3. Мельник А.П. Психологія управління; 4.Скрипченко О.В. Загальна психологія.

8. <http://pidruchniki.com.ua/psihologiya/> У розділі «Психологія» представлено 9 електронних підручників. Серед них - Видра О.Г; Вікова та педагогічна психологія; Скрипченко О.В. Вікова та педагогічна психологія; Максименко С.Д. Загальна психологія; Павелків Р.В. Загальна психологія; Копець Л Класичні експерименти в психології.

9. <http://soc.lib.ru/> Сайт містить електронні повнотекстові версії книг з соціології, психології, управління, а також суміжних дисциплін. Бібліотека має розгалужену пошукову систему: абетковий каталог, каталог назв видань та список авторів.